

AZ 1848-AS MAGYAR HADÜGYMINISZTERIUM MEGSZERVEZÉSE (1848. április—december)

Az 1848. évi III. tc. értelmében létrejött első felelős magyar kormány legnehezebben szerveződött minisztériuma a hadügyminisztérium volt. Ennek oka elsősorban nem Mészáros Lázár hadügyminiszter késleltetett hazatérése, hanem a központosított, vagyis a továbbra is Béctől függő birodalmi katonai szervezet fennmaradása volt. Ez utóbbi ugyanis további nehézségek forrása lett és — a nemzeti érdekek védelmében — a fegyveres testületek irányításának megosztottságát, párhuzamosságát eredményezte. A serezek és a katonai hivatalok felett rendelkező hazai főhadparancsnokságok (General-Kommandók) — amelyek megőrizték korábbi kapcsolataikat a bécsi Hofkriegsrat-tal, majd a májusban azt felváltó osztrák Kriegsministerium-mal — nem lehettek szervezői és irányítói az 1848. XXII. tc. értelmében megalakult nemzetőrségnek, valamint a rövidesen szervezni kezdett honvédségnek. Batthyány Lajos ezért még április második felében létrehozta az ideiglenesnek szánt Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, amely közvetlenül a miniszterelnök irányítása alatt működött. A Haditanács intézte azután a nemzetőrség ügyeit, valamint a honvédszázaljak toborzását, szervezését, felszerelését és kiképzését. Így ezek, az egyébként a sorkatonaság mintájára létrehozott alakulatok csak akkor kerültek a hadügyminisztérium rendelkezése alá, amikor azokat tábori szolgálatra rendelték. Ugyanakkor a magyarországi seregek kiegészítése, felszerelése és ellátása, az előléptetések és egyéb ügyek intézése az új magyar hadügyminisztérium közreműködésével, de a régi katonai szervezet útján történt.

Ez a kettős, sőt hármas tagolás 1848 októberétől, amikor a Honvédelmi Bizottmány már határozottan a helyzet ura volt, s az országban létező osztrák eredetű katonai gépezetet (legalábbis a budai főhadparancsnokságot) is ellenőrzése alá vonta, lassan értelmét veszítette. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor fokozatosan megszűnt a sorkatonaság, valamint a honvédek közötti különbség és az egységesülő haderő minden alakulatát a magyar *honvédsereg* részének tekintették. Ebben a helyzetben a Nemzetőrségi Haditanács különállása már nem volt indokolt. Felszámolása és a hadügyminisztériumba való beolvasztása így az egységes és hatékony hadügyi irányítás előfeltétele lett. Ugyanakkor a még létező, bár tevékenységükben meglehetősen szűk térre szorult főhadparancsnokságok fenntartása is teljesen feleslegessé vált.

A Honvédelmi Bizottmány már novemberben megtette a szükséges lépéseket a Budán székelő hadügyminisztérium és a Pesten levő Nemzetőrségi Haditanács egy épületben való elhelyezésére, majd összevonására. A párhuzamosan működő katonai irányítószervek egyesítésével, valamint a Bécs-

től való függetlenség biztosításához szükséges intézmények (mint pl. a legfelsőbb magyar katonai törvényszék, vagy az önálló katonai főszámvevő hivatal) megszervezésével alakult ki a hadügyek intézésének olyan formája, amikor egyetlen szerv kezébe került a magyar hadsereg minden alakulatának és katonai hivatalának vezetése. 1848 decemberére, vagyis az osztrák főserg támadásának idejére így jött létre az adott helyzetnek megfelelően felépített magyar hadügyminisztérium, hogy — a Honvédelmi Bizottmány irányítása mellett — szervezze és összehangolja az önvédelmi harc katonai erőfeszítéseit. Jelen tanulmány ezt, az 1848. április—december között végbement folyamatot kívánja bemutatni.*

Mészáros Lázár hivatalsszervező tevékenysége

Az 1848-as első felelős magyar kormányának egyetlen tagja Mészáros Lázár volt, aki a sajtóból értesült miniszterségéről. Mint emlékirataiban írja, az észak-itáliai harcok szünetében, Veronában kapta meg a Pesti Hírlapnak azt a számát, amely hírt adott a Batthyány-kormány megalakulásáról.¹ Az április 16-án tartott minisztertanács utasította azután Batthyányt, hogy haladéktalanul szólítsa fel a még változatlanul Lombardiában, huszárezrede élén tartózkodó Mészárost, hogy kinevezésével kapcsolatban „végelhatározását haladéktalanul jelentse ki”.² Mészáros Lázár április 24-én igenlő választ adott, de ezredét felettes hatóságaitól nyert engedelem nélkül nem hagyhatta el.³ Ismeretes, hogy Batthyány miniszterelnök május elején Bécsben járva, személyes közbenjárásával tudta csak kikényszeríteni azt a május 7-én kelt királyi kéziratot, amely a magyar hadügyminisztert tárcájának átvételére utasította.⁴ Így érthető, hogy Mészáros Lázár csak nagy késéssel, május 23-án érkezett meg Pest-Budára.⁵

A hadügyi szervezőmunka természetesen nem a hadügyminiszter meg-

*Az Országos Levéltár Az 1848/49-es minisztérium levéltárából és a Regnicolaris Levéltárból a tanulmányhoz felhasznált iratok jelzetének rövidítése:

Meln.	Miniszterelnök, elnöki iratok (H 2)
HNI	Miniszterelnök, hadügyi és nemzetőri iratok (H 2)
OHB	Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (H 2)
HM	Hadügyminisztérium, általános iratok (H 75)
HM/b	Hadügyminisztérium, beadványok (H 75)
HM/k	Hadügyminisztérium, kiadványok fogalmazatai (H 75)
HM bizt.	Hadügyminisztérium, biztonsági osztály iratai (H 82)
ONÖHt	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai (H 92)
KM	Külgügyminisztérium, általános iratok (H 7)
KM eln.	Külgügyminisztérium, elnöki iratok (H 6)
Nádori min.	Nádori levéltár, István nádor miniszteri iratai (N 31)

1 Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867. I. k. 1—2. o. A szövegből kitetszően Mészáros a *Pesti Hírlap* (a továbbiakban — PH) 1848. március 26-i (10. sz.) példányát vehette kézbe, amely Batthyáynak március 23-án az országgyűlés előtt a minisztérium tagjairól adott tájékoztatását tartalmazza.

2 Meln. 1848:53; Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban — KLÖM) Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. XII. k. 37. o. Batthyány leveléből az világlik ki, hogy ő már korábban tudatta Mészárossal miniszteri kinevezését. (A levelet másnap, április 17-én gr. Pötting Károly, a Turszky ezred hadnagya vitte futárként Észak-Itáliába.)

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL), Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc iratai, 1/47. Mészáros Lázár a Hofkriegsrathoz, 1848. április 24. (másolat).

4 Erre és a hadügyekkel kapcsolatos egyéb, 1848 április—májusi kérdésekre l. Urbán Aladár: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. Hadtörténelmi Közlemények, 1971. 2. sz. 211—235. o. — A király május 7-i kéziratát l.: Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. Pest, 1868. I. k. 77. o.

5 A Hadügyminiszter megérkezését eredetileg május 22-re várták; Batthyány Lajos — Öttinger Ferenc ideiglenes hadügyminiszterhez, 1848. május 22. HNI 1848:270.

érkezésével vette kezdetét. Ismeretes, hogy a minisztertanács határozata alapján, Mészáros hazaérkezéséig, a hadügyi tárcát Batthyány Lajos miniszterelnök vette kézbe.⁶ Batthyány természetesen nem csak a napi ügyekkel foglalkozott, de megtette a kezdeti intézkedéseket egy, a hadügyekkel foglalkozó iroda létrehozására. Mielőtt azonban erre sor került volna, az április 16-i minisztertanács határozta alapján Batthyány kísérletet tett arra, hogy a Bécsben állomásozó Leopold Rousseau d'Happancourt vezérőrnagyot megnyerje a magyar hadügyek ideiglenes vezetésére. A becsvágó tábornok azonban erre a szerepre nem vállalkozott.⁷ A tagadó válasz kézhezvétele után a miniszterelnök azonnal, még április 24-én kinevezte a kevésbé tekintélyes, de helyben tartózkodó Franz Ottinger vezérőrnagy, budai dandárparancsnokot ideiglenes hadügyminiszternek.⁸ A sietős intézkedés érthető volt. Az országban állomásozó haderővel, s főleg a katonai hivatalokkal való együttműködés ugyanis megkívánta, hogy az új kormányt a régi hadszervezettel való kapcsolatában egy, a hadseregtől ellenkezés nélkül elismert tábornok képviselje.

Miniszterelnöki irodájának megszervezésekor Batthyány az elnöki (vagyis az általános, nagy politikai jelentőségű) ügyektől külön választotta és külön titkárral, külön iratsorozatban intéztette a hadügyi és nemzetőri ügyeket.⁹ A hadügyminisztert helyettesítő ténykedésének első pillanatától adódtak azonban olyan esetek, amelyek nem az újonnan alakult kormány hadügyi problémáival, vagy a szervezés alatt álló nemzetőrség kérdéseivel függtek össze. Ezek a szerezedekek, vagy a régi katonai hivataloknak a polgári szervekkel való rutinszerű kapcsolatából adódtak. Ezeket a feladatokat régebben a Helytartótanács tartományi biztossági osztálya (departamentum commissariaticum) intézte. Most, a Helytartótanács megszűnésével, ennek feladatköre is az újonnan szervezett hadügyminisztériumhoz került. Mivel ezek az ügyek, mint például a vonuló katonai alakulatok ellátása, szabadságot vagy szőkevény katonák esetei, folyamatos ügyintézését kívántak, Ottinger ideiglenes hadügyminiszternek, de magának Batthyáynak is kellett ezekkel foglalkoznia. A legegyszerűbbnek az tűnt, s a zavartalan ügykezelés is azt kívánta, hogy a régi irattárat, sőt iktatási rendet is vegyék át a folyó ügyekkel együtt. Így ez a miniszterelnökséghez „ideiglenesen csatolt hadügyi polgári osztály” (a továbbiakban használt nevén: biztossági, vagy polgári-gazdászati osztály) lett tulajdonképpen az 1848. évi hadügyminisztérium első osztálya.¹⁰

A feladatok zavartalan ellátására természetesen szükség volt a megfelelő hivatalnoki karra is, így ezek kinevezése nem várhatott Mészáros Lázár megérkezéséig. Batthyány április 30-án terjesztette fel a nádorhoz kinevezésre a hadügyi polgári osztály igazgatójául *Török Bálint* grófit, titkár-

⁶ PH 1848. április 19., 34. sz., 347. o. (a továbbiakban — PH 1848 április 19/34/347.) A lap másnap a hivatalos rovatban is megismételte a hírt, mindkét esetben hangsúlyozva, hogy a nemzetőrség felállításja is a miniszterelnök feladata lesz.

⁷ KLÓM XII. k. 67. o.; KM 1848:3,14; Náadori min. 1848:909. Mészáros véleménye Rousseau tábornokról: Emlékiratai, I. k. 7. o.

⁸ HNI 1848:46. Ottinger egyébként április 20-tól már az ideiglenesen megszervezett Nemzetőrségi Haditanácsa elnöke volt.

⁹ L. erre: *Ember Győző*: Az 1848—49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 21—28., 49—50. o. A miniszterelnök elnöki titkára ekkor Jászay Pál, hadügyi és nemzetőri titkára Korponay János, a 32. gyalogezred főhadnagya volt.

¹⁰ Az osztály 1848 végéig megőrizte különálló, az eredeti kútfő-tétel rendszerben iktatott irattárat. *Ember*: i. m. 228—229. o. A biztossági osztály eredeti hatáskörére l.: *Felhő Ibolya—Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 231—238. o.

nak pedig Markovics Józsefet.¹¹ A nádor még aznap jóváhagyta a felterjesztést, sőt április 30-án megszületett az osztály tisztviselőinek kinevezése is, mert az igazgató és a titkár mellett a nádor és a miniszterelnök még egy tanácsost (aki nem lépett hivatalba), két fogalmazót és egy gyakorlakost, továbbá irodaigazgatót, két sorjegyzőt, hét írnokot és egy irodaszolgát is kinevezett.¹² Így a késve alakuló hadügyminisztérium hadügyi polgári (biztossági) osztálya ekkor kétségtelenül egyike volt a legnagyobb létszámú minisztériumi osztályoknak. Sokrétű feladatköréről egyébként másnap, május 1-én tájékoztatta a hatóságokat Deák Ferenc, a miniszterelnök távollétében a hadi tárcával ideiglenesen megbízott miniszter.¹³

Ezek voltak a legfontosabb szervezeti lépések, amelyek a hadügyminisztérium felállítása terén megelőzték Mészáros Lázár hazatérését. Az új hadügyminiszter, aki huszárezredes létere inkább mezőgazdasági tárgyú értekezéseiről volt ismert a közvélemény előtt, május 17-én indult Veronából, s Bécsen át érkezett szolgálati helyére.¹⁴ Megérkezése napján, vagyis május 23-án, azonnal letette az esküt a nádor és a miniszterelnök kezébe, majd másnap „Polgártársak!” kezdetű felhívásban, a sajtó útján adta tudtul hivatala átvételét. Május 25-én hadparancsot adott ki, amelyben közölte, hogy a főhadparancsnokságokkal és az összes katonai hivatallal együttműködésben akarja a haza és az összbirodalom boldogulását elősegíteni. A késve érkezett miniszter megnyilatkozásainak sorát a május 28-án a hatóságokhoz intézett körlevél zárta le.¹⁵ Ezzel kezdetét is vették az első magyar hadügyminiszter hétköznapijai.¹⁶ A Pesti Hírlap május 30-i száma már közölte Mészáros Lázár fogadóórát, rászabadítva ezzel az állást kereső instanciázók tömegét a még betöltetlen hivatali helyekkel rendelkező tapasztalatlan miniszterre.¹⁷

A hadügyminisztérium helyzetét tekintve kétségtelenül a megfelelő hivatali helyiségek és a szükséges, hozzáértő tisztviselői kar biztosítása volt a legfontosabb feladat. Mészáros érthetően saját, úgynevezett elnöki irodájának kiépítésével kezdte. Június 1-vel kinevezte az addig a miniszterelnök

11 Meln, 1848:150; Náadori min. 1848:997. Gróf Török Bálint korábban a Helytartótanács mellett működő országos bizottság aligazgatója volt.

12 Meln. 1848:181. A kinevezettek létszáma tehát az igazgatótól az irodaszolgáig bezáróan 17 fő volt.

13 L.: A felelős magyar minisztérium egyes osztályainak teendői. Kassán, 1848. 7–9. o.; közli *Ember*: i. m. 202–204. o. A kassai kiadvány közreadja Deák Ferencnek a tájékoztatóhoz mellékelt, május 1-én kelt körlevelét is. Bár Deák levele „a hadügyminisztériumhoz vonatkozó tárgyak jegyzékét” ígéri, az tulajdonképpen csak a hadügyi polgári (biztossági) osztály feladatkörét ismerteti. (A kassai kiadvány címében szereplő „osztály” megjelölés az 1848:III. tc. 14. §-ra utal, ahol az egyes szakminisztériumokat, mint a minisztérium osztályait emlegeti a törvény szövege.) Néhány nap múlva, a *Pesti Hírlap* hasábjain a belügyminiszter így határozta meg röviden a „honvédelmi minisztérium” feladatkörét: „Sorkatonaság. Az országos biztosi hivatal. Fegyvertárak. Várak és erősségek. Ludoviceum.” PH 1848 május 4/47/397.

14 A hadügyminiszter bécsi fogadtatására és tapasztalataira I.: *Mészáros emlékiratai* I. k. 4–10. o.

15 A május 24-i felhívást l.: PH 1848 május 26/66/477; a május 25-i hadparancsot: HM/k 1848:7; a május 28-i körlevelet: HM/k 1848:19. Mészáros Lázár május 25-én levéllel fordult a magyarországi főhadparancsnokságokhoz is. A budai főhadparancsnoksághoz intézett levelet l.: HL Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai, 1/165.

16 Ít kívánjuk megjegyezni, hogy a törvény szövege a „honvédelem osztálya”-ról beszél, de néhány korai esettől eltekintve, nem használták a honvédelmi minisztérium megjelölést. Mészáros Lázár hadügyminiszternek írta magát az első pillanattól, s minisztériumát hadügyminisztériumnak nevezte nemcsak a hivatalos levelezés, de a sajtó is.

17 Mészáros eredetileg naponta tartotta fogadóórát Budán, Ottinger vezérőrnagy szállásán; PH 1848 május 30/69/491. (A hadügyminiszter — a *Radicallop* értesülése szerint — Pesten, az Uri utcai Pyrker-házban, a Forradalmi Csarnokkal szemközt bérelt lakást.) Június 15-től Mészáros már a budai főhadparancsnokság épületében levő irodájában fogadott —, hetente kétszer. *Közlöny* 1848 június 16/8/29.

hadügyi és nemzetőri titkáráként tevékenykedő *Korponay János* szerezdi főhadnagyot a hadügyminiszter elnöki irodájába titkárnak.¹⁸ Négy nap múlva *Sebő Lajos* huszár főhadnagy és *Csermelyi Lajos* volt hadnagy hadügyminiszteri segédek, valamint az elnöki iroda három írtnokának kinevezéséről értesülünk.¹⁹ Ugyanakkor, június 5-én, már szerepel a szervezés alatt álló két új osztály igazgatóinak a neve is. Ezeket Mészáros június 8-án terjesztette fel a nádorhoz jóváhagyásra. Ezek szerint a hadügyi tárca gyors és szakszerű vitele két újabb osztály: „a katona elhelyezési és mozditási”, valamint „a katona nevelési, összeírási és toborzási osztály” megszervezését kívánta. Az előbbire *Klauzál József*, utóbbira *Tanárky Antal* nyugalmazott kapitányokat nevezte ki a hadügyminiszter.²⁰ Június 16-án Mészáros a biztossági osztály be nem töltött tanácsosi helyére a már kinevezett *Markovics József* titkárt, titkárnak pedig az április 30-i kinevezés alapján már írtnokként alkalmazott *Hoitsy Ágoston* kinevezésének jóváhagyását kérte a nádortól.²¹ A jóváhagyás megérkezése után, június 19-én adta ki a hadügyminiszter a „tisztrendelvényeket” (kinevező okiratokat) a tárcájához addig kinevezett tisztviselőknek.²²

A szervezés munkája természetesen folytatódott. Július 4-én került sor az osztrák hadügyminisztérium közbenjárásával áthelyezett, de ekkor még Veronában állomásozó *Pétery Mátyás* hadbiztos tanácsosi kinevezésére a biztossági osztálynál.²³ Ugyanaznap nevezte ki a hadügyminiszter a Nemzetőrségi Haditanácstól áthelyezett *Leitner Ferdinánd* nyugalmazott kapitányt a sajtóosztály élére, továbbá *Czetz János*, a táborkarnál (Bécsben) alkalmazott szerezdi hadnagyot, *Szabó Imre* és *Jeney József* volt hadnagyokat hadügyminiszteri segédeknek.²⁴ Egyidejűleg további három fogalmazósegéd és négy írtnok kinevezése is megtörtént.²⁵ A hadügyminisztériumnál alkalmazott tisztek sorában új elemet képviselt Guthy Országh Lajos, „hadfi” őrmester, akit Batthyány június 13-án a Szegeden alakuló 3. honvédszászlóaljhoz alhadnagynak nevezett ki. Amikor június 19-én Mészáros kinevezte őt segédfogalmazónak a hadügyminisztériumhoz, ezt az új állását csak Batthyány és a Nemzetőrségi Haditanács hozzájárulásával tarthatta meg. Mészáros Lázár kérésére a Haditanács július 5-én hozzájárult ahhoz, hogy nevezettet „rangja meghagyásával ezennel számfelletti

18 HM bizt. 1848-73-5; Náadori min. 1848:1384. Egyidejűleg egy írtnok kinevezése is megtörtént; HM/k 1848:93. Május végéig egyébként a hadügyminisztériumnak nem volt saját pecsétje. Az első napokban Mészáros Lázár is a miniszterelnöki pecsétet használta, mint tette azt addig a hadügyi polgári (biztossági) osztály. Kuthy Lajos, Batthyány irodaigazgatója, június 3-án kérte vissza gr. Török Bálinttól a miniszterelnök pecsétjét; Meln. 1848:292.

19 HM bizt. 1848-73-5. Az iratokból világosan kiderül, hogy Batthyány Mészáros megérkezése előtt nemcsak a hadügyminisztérium biztossági osztályára nevezett ki embereket, hanem a leendő elnöki iroda számára is alkalmazott néhány tisztviselőt. Sebő Alajosnak ezredénél számfelletti állományba helyezésére l.: HM/k 1848:431, 682; Náadori min. 1848:1509.

20 HM bizt. 1848-73-6; Náadori min. 1848:1384. (Utóbbi külzetén a június 9-én kelt náadori megerősítés.)

21 Náadori min. 1848:1488; HM bizt. 1848-73-15.

22 HM bizt. 1848-73-11; a *Közlönynek* egyidejűleg megküldték a 29 nevet tartalmazó listát, uo. -73-17; *Közlöny* 1848 június 22/14/54.

23 HM bizt. 1848-73-24, 26, 30.

24 HM bizt. 1848-73-26; *Közlöny* 1848 július 8/29/115. Szabó és Jeney rangja az iratokban és a sajtóban nem azonos.) Leitner áthelyezésére: HNI 1848:481. A Bécsben, a General-Quartiermeister-Stab-nál levő Czetz János áthelyezésére: KM eln. 1848:221, 323, 352.

25 HM bizt. 1848-73-26; *Közlöny* 1848 július 8/29/115. (A sajtó egy díjtalan gyakornok kinevezését is közli.)

állásba" helyezték.²⁶ Ez a lépés nem tűnik nagy jelentőségűnek, de gyakorlatilag megteremtette a precedenst arra, hogy *honvédtiszteket* is kinevezzenek az ekkor még csak a seregredek ügyével foglalkozó hadügyminisztériumban!

1848. július elején, tehát alig egy hónappal a Mészáros Lázár által szervezett új osztályok vezetőinek kinevezése után, a hadügyminisztériumnak — a kis létszámú sajtóosztályt is beszámítva —, már öt működő osztálya volt. A viszonyok alakulása azonban további szervezeti fejlődést követelt. Egyrészt a katonai igazságszolgáltatás még mindig meglévő bécsi központosítása, másrészt Erdély uniója, illetve Erdélynek az unió után is megőrzött különállása további osztályok szervezését sugallta. Utóbbi ügyében a hadügyminiszter még június 15-én megtette az első lépéseket, amelynek eredményeként július 17-én a nádor ki is nevezte *Gombos László* székely huszárezredi őrnagyot az „erdélyi szak” főnökévé.²⁷ Az önálló magyar katonai igazságszolgáltatás megszervezésére a kezdeményezést tudomásunk szerint június végén indította el a hadügyminisztérium azzal, hogy egy magyarul is tudó szakértőt kért a bécsi hadügyminisztériumtól a Bécsben székelő Esterházy Pál, a „király személye körüli miniszter” útján. A választás *Halzl János* bécsi helyőrségi hadügyészre (Garnisons-Auditor) esett, akit a nádor ugyancsak július 17-én nevezett ki „a hadi törvénykezési szak” osztályfőnökévé és törzskari ügyésszé (Stabs-Auditor), mai kifejezéssel törzskari hadbíróvá.²⁸

A hadügyminisztérium szervezése 1848 augusztusában — érthetően — már nem folytatódott olyan nagy lendülettel. Ennek nem annyira Mészáros távolléte (augusztusi délvidéki szemléltja, majd a verbászi tábor, illetve a bácskai „mozgó hadtest” vezérletének átvétele), mint inkább a szervezőmunka időleges befejeződése volt az oka. De még ekkor is sor került fontos kinevezésekre. Ilyen volt *Melczér Andornak*, a 19. gyalogezred ezredesének „álladalmi altitkárrá”, *Marzinai György* ezredesnek a fegyverfelügyelői osztály igazgatójává, valamint *Mannlicher Ferdinándnak* a biztossági osztály harmadik tanácsosává történt kinevezése.²⁹ Augusztus 6-án Pétery Mátyás, a biztossági osztály tanácsosa, feljegyzéssel fordult Mészáros Lázárhoz és — a bécsi hadügyminisztérium szervezeti felépítésére hivatkozva — újabb kinevezéseket javasolt. Bár ezekkel a hadügyminiszter egyetértett, megvalósulásukra csak szeptember 11-én került sor.³⁰ Ugyan-

²⁶ HM/k 1848:797; ONÖHt 1848:1237; HM/b 1848:3033. A számfeltekintést való áthelyezést, vagyis a honvédségnél elnyert rang meghagyását Mészáros Lázár kérte. Érdekesebb volt ennél Csermelyi (Offenbach) Lajos főhadnagy, hadügyminiszteri segédtsízt esete. Csermelyit Bechtold altábornagy mellé vezényelték, mint tábori segédet (General-Quartiermeisterstab-Offizier), s egyidejűleg *honvéd* századosnak nevezték ki; ONÖHt 1848:1234; Nádori min. 1848:1430; HM/k 1848:350.

²⁷ HM/k 1848:330, 790, 860, 1316; HM/b 1848:3696. A sajtó szerint Gombos volt „a legjobb szellemű s legtudományosabb lovassági tisztek egyike”. *Népelem* 1848 július 26/27/87.

²⁸ HM/k 1848:791, 1317, 1406; KM eln. 1848:676. Halzl még májusban tervezetet juttatott el a külügyminisztérium útján a hadügyminisztériumhoz, amelyben a magyar hadsereg igazságszolgáltatásának reformját javasolta; l.: KM eln. 1848:70. Nyilván ezért esett Mészáros választása reá. Halzl törzskari hadbírói kinevezésével együtt kapitányból (Rittmeister) őrnaggyá lépett elő.

²⁹ Melczér kinevezésének előzményei 1848 június végére nyúlnak vissza, de kinevezése csak augusztus 10-én jelent meg a hivatalos lapban; HM bizt. 1848—73—31; *Közlöny* 1848 augusztus 10/62/295. Marzinai György és Mannlicher Ferdinánd kinevezésének időpontja bizonytalan, mert a kinevezési okmány fogalmazványa, vagy az arról szóló értesítés nem került elő. Nevük egy július végén készült kimutatásban még nem szerepel, de augusztusban már megtalálható; HM bizt. 1848—73—93

³⁰ HM bizt. 1848—73—115.

csak szeptemberben, Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége idején — Mészáros távollétében — nyerte el kinevezését a hadügyminiszter elnöki irodájának igazgatója, *Zelenák János*.³¹ Néhány további kisebb kinevezést, előléptetést és fizetésemelést is aláírt Batthyány a szeptemberi napokban,³² de ezek már nem fonódtak össze Mészáros Lázár nevével.

Az elmondottak figyelembevételével a magyar hadügyminiszter hivatal-szervező tevékenységét, pontosabban annak „miniszteriális” szakaszát 1848. augusztus végével zárhatjuk le, vagyis abban az időpontban, amikor Mészáros átvette a déli tábor vezényletét. Az addig elért eredményeket számbavéve elmondhatjuk, hogy a hadügyminisztériumnak ekkor nyolc működő osztálya volt, s embrionálisan már megtalálható egy kilencedik, a pótlovazási osztály is.³³ Augusztus végén az elnöki irodának (osztálynak) a személyzete 16 fő volt, s az egész minisztérium létszáma a minisztertől a díjnokokig — amennyire az esetenként ellentmondó iratokból ez megállapítható — 67 főt számlált.³⁴

Az egyre növekvő számú tisztviselői kar elhelyezése nem volt könnyű. A fővárossá és a minisztérium székhelyévé előlépő Pest-Buda nem bővelkedett a megfelelő épületekben. Természetes volt, hogy a minisztériumokat, vagy azok nagy részét, a megszűnt Helytartótanács épületében helyezték el. A hadügyminisztérium kései szervezése miatt azonban más, gyorsabban alakuló minisztériumok foglaltak el minden szabad helyet. Ez világlik ki a Batthyányt helyettesítő Deák Ferenc május 5-én kelt leveléből, amelyben arra kéri a pénzügyminisztériumot, hogy gondoskodjék helyről a hadügyminisztérium számára. Deák arra hivatkozik, hogy a volt Helytartótanács épületében az igazságügy, a belügy, valamint a vallás- és közoktatási minisztériumok annyi helyet foglaltak el, hogy a hadügyminisztérium számára csak a volt országos biztosságok három szobája maradt meg.³⁵ A jelek szerint ez ügyben semmi változás nem történt a hadügyminiszter hazatéréséig. A tárcájának szervezéséhez kezdő Mészáros Lázár azután el-sők között foglalkozott a hivatali helyiségek kérdésével. Május 27-én levélben kérte Batthyánytól, hogy „költség kímélése tekintetéből” eszközölje ki a hadügyminisztérium számára a volt tárnoki épület átadását.³⁶ Nem ismerjük Batthyánynak, vagy más illetékesnek a kérésre adott válaszát. Tény azonban, hogy a hadügyminiszter irodája — amely Korponay főhadnagy

³¹ HM bizt. 1848—73—124, 130; *Közlöny* 1848 szeptember 30/112/573.

³² HM bizt. 1848—73—124, 130, 136, 138, 141. Új személyek kinevezésére: *Közlöny* 1848 szeptember 28/110/565.

³³ Augusztus 29-én Korponay János elnöki titkár írásos tájékoztatót adott az elnöki iroda feladatköréről Melzer Andor államtitkárnak. Ebben arra a gyakorlatra mutatott rá, hogy az elnöki iroda leíró és iktató személyzete az ún. elnöki iratokon kívül a katonaelhelyezési és mozgósítási, a Királyhágón túli, a *pótlovazási*, a fegyverügyi és végül a katonai nevelési osztály iratait is kezeli; HM 1848:5819. (A biztossági osztály — mint erre már utaltunk — 1848 végéig megőrizte önálló iratkezelését.)

³⁴ Az elnöki irodára: HM 1848:5819. A hadügyminisztérium egész személyzetére: HM bizt. 1848—73—93. L.: még az első magyar minisztérium név- és lakkönyve, Geibel Károly kiadása, Budapest, 1848. 60—65. o.; l. továbbá *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Budapest, 1882, I. k. 70—73. o., amely egyébként július 2-vel lezártnak tekinti a hadügyminisztérium szervezését. A gyakori eltérések, pontatlan névírások és egyéb tévedések miatt szükségesnek látszott egy, a lehetőség szerint pontos névjegyzék összeállítása, amelyet itt az *I. Melléklet*-ben közlünk. Alapjául a HM bizt. 1848—73—93. szám alatti iratot, valamint a minisztérium említett név- és lakjegyzékét vettük. Az osztályok elnevezését az utóbbi szerint adjuk. A neveket a lehetőség szerint az illetőknek az iratok között fellelhető sk. névírása alapján javítottuk.

³⁵ HM bizt. 1848—74—1.

³⁶ HM/k. 1848:23.

vezetésével kezdetben a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri irodája mellett kapott helyet — rövidesen Budára, a főhadparancsnokságnak (General-Kommando) a várban levő hivatali épületébe költözött.³⁷ Nem tudjuk, hogy a tényleges helyhiány, vagy távolabbra tekintő megfontolás sugallta-e ezeket a lépéseket. Tény, hogy a hadügyminisztérium már június 9-én levélben fordult a főhadparancsnoksághoz és az első emeleten további négy szoba kiürítését kérte, majd június 13-án azt javasolta, hogy az épületnek azon az oldalán, ahol a hadügyminisztérium helyiségei vannak, az első emelet minden szobáját szabadítsák fel a minisztérium számára.³⁸ Boyneburg altábornagy, aki a szökve távozott Lederer tábornokot, volt budai főhadparancsnokot helyettesítette, már június 15-én sietve jelezte, hogy az épület első emeletén a hadügyminisztériumnak biztosított 14 szobán túl több helyiséget — saját munkájuk gátolása nélkül — nem tudnak adni.³⁹ Az irat külzetén levő feljegyzés: „Ideiglenesen tudomásul vétetik” azt mutatja, hogy Mészáros és munkatársai csak átmenetileg nyugodtak bele az elutasító válaszbba.

A következő lépésre, amely már a főhadparancsnokság áttelepítésére irányult, július végén került sor. Gróf Török Bálint július 29-én azzal kereste meg a főparancsnokságot, hogy a hadügyminisztériumnak felajánlott ún. „tárnok épület” a tervezett létszámnövelés miatt nem látszik megfelelőnek, ezért oda a főhadparancsnokságot szeretnék átköltöztetni. Gróf Török egyidejűleg bizottság kiküldését javasolta a kérdéses épület megvizsgálására.⁴⁰ A bizottság még el sem készítette javaslatát, amikor — a főhadparancsnokság nevében válaszoló Moga vezérőrnagy levelére — augusztus 4-én már az épület átvételét sürgette.⁴¹ A kiküldött bizottság jelentésének kézhezvétele után gróf Török augusztus 15-én újabb levélben fordult a főhadparancsnoksághoz. A jelentésre, pontosabban az abban javasolt munkák (a nagyterem kisebb szobákra osztása, néhány helyiség takarítása és festése) várható időtartamára hivatkozva hangoztatta, hogy legfeljebb három hét múlva már lehet költözni. Ezért sürgette, hogy a főhadparancsnokság a megkívánt munkákat a várerődítési igazgatósággal mielőbb végeztesse el és haladéktalanul szabadítsa fel az eddig általa használt és a hadügyminisztériumnak szükséges szobákat.⁴² Részben az átalakítási munkálatok — talán szándékolt — elhúzódása, de mindenekelőtt a fővárosban oly mozgalmas szeptemberi napok, s feltehetőleg Hrabovszky altábornagynak, a főhadparancsnokság új vezénylő tábornokának megérkezése játszottak szerepet abban, hogy szeptemberben nem került sor a költözésre. Mészáros már visszaérkezett a táborból, amikor a hadügyminisztérium október 7-én érdeklő-

37 Korponay június 6-án kelt hivatalos értesítése arról, hogy a hadügyminisztérium „titoknoki hivatala” eredeti helyéről (Szabadsajtó utca, Horváth-ház) a főhadikormány épületébe költözött. PH 1848 június 8/77/525. Mint jeleztük, június 15-től Mészáros Lázár is itt tartotta fogadóórát.

38 HM bizt. 1848—73—8; HM/k 1848:324. A főhadparancsnokság a várbeli Színház utcában, a Várszínház épülete mellett, a korábbi karmelita kolostorban volt. A hadügyminisztérium ekkor a Várszínházzal határos épületrészben volt; *Közlöny* 1848 november 10/153/737.

39 HM bizt. 1848—73—16.

40 HM bizt. 1848—73—53.

41 HM bizt. 1848—73—59. Gr. Török azzal érvelt, hogy a tárnoki épületben 30 szoba azonnal átvehető, s azok ellen észrevétel nem merült fel.

42 HM bizt. 1848—73—80. Moga augusztus 19-én kelt válasza: uo. 1848—73—111; a hadügyminisztérium szeptember 1-én kelt viszontválasza a költözés költségeinek fedezéséről: uo. 1848—73—100.

dött a főhadparancsnokságnál, hogy miért nem foglalta el új helyét.⁴³ A választ és a magyarázatot jelenleg nem ismerjük, de tudjuk, hogy a hadügyminisztérium október 21-én írott levele — amely az új helyzetben már sokkal határozottabb volt, mint az, amelyik augusztus közepén kelt — haladéktalan költözésre utasította a főhadparancsnokságot, s az épület kiürítésére nyolc napot adott.⁴⁴ Ismereteink szerint a kiköltözés október 29-re meg is történt.⁴⁵ Ez a lépés teremtette meg egyébként a Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium közös épületbe költöztetésének, majd egyesítésének feltételeit.

A Honvédelmi Bizottmány és a hadügyi szervezőmunka problémái

A déli táborból a fővárosba visszatért Mészáros Lázár hadügyminisztert 1848 október elején alaposan megváltozott viszonyok várták. Az első felelős minisztérium nem létezett többé. A végrehajtó hatalom az Országos Honvédelmi Bizottmány kezében összpontosult. A drávai sereg, amely Martonvásár előtt megütközött a császári zászlók alatt közeledő Jellasicscsal, óvatos menetben követte a Duna mentén Bécs felé menekülő bánt. Komárom vára magyar kézen volt, Eszék és Pétervárad megtartása valószínűnek, Arad és Temesvár parancsmegtagadása bizonyosnak látszott. Az egész országban folyt a toborzás, egyelőre tizenhat új honvédszászlóalj számára. Ez a szervezőmunka kötötte le a hatóságok és részben a Honvédelmi Bizottmány figyelmét is. A hadügyminisztérium, élén a sajtó által sokat támadott hadügyminiszterrel — aki a rossz politikus hírért most a sikertelen hadvezérével párosította —, ebben a helyzetben érthetően háttérbe szorult. Ez lett a sorsa a régi, osztrák eredetű katonai szervezet irányító testületének, a budai főhadparancsnokságnak is.⁴⁶ Mivel az ország védelmére toborzott fegyveres erő növelését csak a *honvédség* és az *önkéntes nemzetőrség* biztosította, érthetően az ezek szervezésével foglalkozó *Nemzetőrségi Haditanács* került az események középpontjába.

A Haditanács jelentőségének növeléséhez már Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége is hozzájárult. Ismeretes, hogy a Nemzetőrségi Haditanácsot a miniszterelnök szervezte, hogy segítségével a hadügyminisztériumtól függetlenül intézhesse a nemzetőrség, majd a honvédség ügyeit.⁴⁷ Bár a Haditanács nem volt minisztériumi rangú szervezet, egyre növekvő szerepet játszott, főleg a honvédség, majd a szeptemberi napokban oly fontossá vált önkéntes nemzetőrség ügyeinek intézésével. A minisztérium lemondása után pedig az ügyvezető miniszterelnök katonai vonatkozású intézkedései többnyire a Haditanács irodájából kerültek kibocsátásra. Így

43 HM bizt. 1848—73—123.

44 HM bizt. 1848—73—173.

45 HM bizt. 1848—73—185. 197. (utóbbi Hrabovszky november 1-én kelt jelentése.)

46 A zágrábi főhadparancsnokság (General-kommando) az első pillanattól megtagadta az engedelmességet, a szebeni és a temesvári csak az október 3-i királyi manifesztum után. A lojális péterváradai főhadparancsnokság tevékenysége pedig a határvidék lázadása miatt meglehetősen szűk térre szorult.

47 L. bővebben *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 49—55. o.

innen nem csupán az újoncozással kapcsolatos, a hatóságokhoz intézett rendeletek, vagy a különböző honvédi vagy nemzetőri egységekhez szóló utasítások keltek, hanem a Haditanács jól ismert irodáját és személyzetét használta Batthyány akkor is, amikor a katonai alakulatokhoz (sorezredek itthon levő zászlóaljaihoz, tüzérséghez, szekerészethez), sőt magához a hadügyminisztériumhoz, vagy a budai főhadparancsnoksághoz küldött átiratokat, utasításokat. A Haditanács főleg a szeptember második felében kibontakozó újoncállítás következtében vált egyre fontosabbá. Ekkor már annyira magától értetődő volt központi szerepe az új haderő kiállításában, hogy szeptember 26-án azzal a kéréssel fordult a hadügyminisztériumhoz: a kellő áttekintés érdekében közölje vele azokat a rendelkezéseket, amelyeket az a maga vonalán adott ki a katonai hadfogadó szerveknek.⁴⁸ Ezt az udvarias kérést természetesen egyaránt indokolja a Haditanácsnak a honvédek újoncozásában betöltött szervezetszerű helye és a rendkívüli állapot is. Nem kívánjuk az átirat jelentőségét eltúlozni. Azt azonban jól mutatja, hogy a „véleményező bizottmány” — ahogy Pest városa nevezte a Haditanácsot — ekkorra már egyenrangú partnere a hadügyminisztériumnak.⁴⁹ Batthyány szeptember végi rendelkezései között egyébként találunk olyan utasítást is, amelyben a Jellasics elleni harcot megtagadó sorezredi tisztek pótlására — a hadügyminisztérium helyett — a Haditanácsot szólítja fel.⁵⁰

Ebben a helyzetben érthető, hogy Batthyány távozása után, főleg a Honvédelmi Bizottmány működésének első napjaiban, a Haditanács volt szinte az egyetlen olyan hivatal, amely zökkenőmentesen intézkedhetett a fontos hadszervezési kérdésekben. Ezt megkönnyítette az is, hogy a Nemzetőrségi Haditanács májusban kinevezett elnökének, Baldacci bárónak lemondása után, helyét megfelelő személlyel sikerült betölteni. Szeptember 23-án Batthyány ugyanis Nádosy Sándor alezredest, a Haditanács lovassági osztályának vezetőjét nevezte ki Baldacci utódává.⁵¹ Bár Nádosyról — aki 1849 januárjában jelentkezett az osztrákoknál — megoszlottak a kortársi vélemények, ezekben a hetekben-hónapokban kétségtelenül aktívan tevékenykedett. A Haditanács új elnökének magatartásával, munkájával a Honvédelmi Bizottmány és maga Kossuth is meg volt elégedve. Október 9-én Madarász László és Szemere Bertalan már Nádosy azonnali ezredesi kinevezéséről intézkedtek, ami másnap meg is történt.⁵² Az új ezredes, akit ebben a rangban csak egy nappal később erősítettek meg mint Görgeyt, ezt követően egyre több feladatot kapott. Így október 12-én, a Honvédelmi Bizottmány minden, az országban található „ruházati és felszerelési táruk igazgatóságát egyenesen a nemzetőrségi haditanács hatósága alá” rendel-

48 ONöHt 1848:4401.

49 A Haditanács irodája Batthyány vezetésével a szeptemberi napokban olyan ügyekkel is foglalkozott, amelyek egyébként meghaladták hatáskörét. Batthyány távozása után több ilyen ügyet tettek át a Honvédelmi Bizottmánynak; ONöHt 1848:4576.

50 MeIn. 1848:781.

51 Nádosy Sándor eredetileg a pesti lovas nemzetőrség őrnagya és a Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztálya vezetőjének, br. Majthényi alezredesnek a segédtszjtje volt. (A Haditanács 1848 augusztusi tisztikarára l.: A magyar ministerium név- és lakkönyve 2—4. o.) Nádosyt Batthyány szeptember 16-án nevezte ki honvéd alezredesnek, szeptember 23-án pedig a Haditanács elnökének; Közlöny 1848 szeptember 17/100, szeptember 24/107, szeptember 26/108. Szeptember 19-től Nádosy néhány napig ideiglenesen betöltötte a honvédsereg főparancsnoka tisztét is.

52 ONöHt 1848:5027; Közlöny 1848 október 12/124/621.

te.⁵³ Október 16-án Kossuth sajátkezűleg fogalmazott rendeletében egyidejűleg utasította Hrabovszky altábornagyot (szeptember eleje óta a budai főhadparancsnokság vezetőjét), a Nemzetőrségi Haditanácsot és Újházy László kormánybiztost Pozsony megerősítésére.⁵⁴ Október 22-én pedig Nyári Pál, a Honvédelmi Bizottmánynak a hadfelszerelési és igazgatási kérdésekkel foglalkozó tagja olyan rendeletet bocsájtott a hatóságokhoz, hogy mindazt, „mi az újoncok állítására, felszerelésére, ellátására vonatkozik, egyenesen a honvédi haditanács elnökéhez... jelentsék”.⁵⁵ A sort folytatta a puska és szuronygyártás, a lábbeli és a téli ruházati cikkek készíttetésével, valamint hadfelszerelési feladatok ellátásával való megbízás is.⁵⁶ Ezek után egészen természetesnek tűnik, hogy a Honvédelmi Bizottmány már október 15-én az alábbi utasítást küldte a hadügyminisztériumnak: „Mint-hogy a nemzetőrségi hadi tanácstól naponta többféle megkeresések intézettek a hadügyminisztériumhoz, melyekre a kiadott válasz, vagy intézkedés itt is tudomásul elkerülhetetlen, — szíveskedjék a hadügyminisztérium egy egyént megbízni, ki mindennap ezenemű intézkedésekről a bizottmánynak rövid jelentést tegyen.”⁵⁷ Ez pedig nem jelentett mást, mint a Batthyánynál már csírájában jelentkező folyamatnak a kiteljesedését, amelynek során a *hadügyminisztérium* — legalábbis átmenetileg — *alárendelt viszonyba kerül a Nemzetőrségi Haditanáccsal szemben*.⁵⁸

Az új helyzet érthetően zavarta a hadügyminisztériumot, elsősorban magát a hadügyminisztert. Mészáros, mint ismeretes, a Batthyány-kormány leköszönésekor a déli táborban volt. Jóllehet a minisztérium lelépése értelemszerűen reá is vonatkozott, október elején kívánatosnak látszott, hogy tárcáját megtartsa. A király által kinevezett hadügyminiszter léte, az általa aláírt új kinevezések remélhető érvényessége (ti. utólagos királyi megerősítése) jó hatást tett a régi, fekete-sárga szellemben nevelt tisztekre. Bár Mészáros — emlékiratai szerint — elhatározta a visszavonulást, erről egyelőre nem nyilatkozott, sőt hivatalában „amúgy szorgalmas napszámosként intézkedni, rendelkezni és dolgozni” kezdett.⁵⁹ Személyének nyilvánvaló mellőzése sérthette azonban az öreg katonát, mert október közepén — lehetséges, hogy éppen az idézett október 15-i utasítás miatt — mégis lemondott. Lemondási szándékára a Honvédelmi Bizottmány méltánylóan nyilatkozott Mészárosról, és kérte, hogy maradjon. A hadügyminiszter ekkor, hangsúlyozva, hogy „egy pár nap végett” nem fog alkudozni, megismételte lemondási szándékát. Október 17-én kelt levelében öt okot hozott fel, amelyben az első a nyugdíjazásokkal, a második az esetleg ellenkezéssel fogadott parancsaival, a harmadik a hadsereg egységesítésével volt kapcsolatos.

53 OHB 1848:1024; KLÖM (Sajtó alá rendezte *Barta István*.) Budapest, 1952. XIII. k. 175. o.

54 OHB 1848:1140; KLÖM XIII. k. 217. o. Az ilyen jellegű feladatokat korábban a hadügyminisztérium útján, a mérnökkari tisztek segítségével valósították meg.

55 *Közlöny* 1848 október 23/135/665. A „honvédi haditanács” elnevezés, mint ami fogalmilag jobban megfelel a valóságnak, ekkoriban már gyakran szerepel.

56 L. ezekre pl. KLÖM XIII. k. 275., 330., 344., 362., 458. o.

57 OHB 1848:1099. A hadügyminisztériumot eredetileg Korponay János titkár és Szabó Imre, a felfegyverzési osztály munkatársa képviselte, mint referens a Honvédelmi Bizottmány ülésén; KLÖM XIII. k. 64. o. Most az említett feladatra Mártonffy Zsigmond századost is delegálták; OHB 1848:1099.

58 Erdekiesen jelentkezett ez Nádosity ezredesi kinevezésénél is: a Honvédelmi Bizottmány a Haditanácsot, az a hadügyminisztériumot utasította — és másnap megjelent a kinevezés Mészáros Lázár aláírásával.

59 *Mészáros*: Emlékiratai. I. k. 223. o.

tos. A negyedik pont már személyes mellőzöttségét teszi szóvá: „... hogy tudjam legalább, mi parancsoltatott, nehogy más személytől halljam” — írja. Végül az ötödik pont a hadügyminisztérium és a Nemzetőrségi Haditanács viszonyát teszi szóvá: „... végtére, ha az országos honvédelmi bizottmány parancsol, melynek mint kormánynak engedelmeskedni kötelesség, nehogy az országos haditanács is parancsoljon.”⁶⁰ Mivel a Honvédelmi Bizottmány valóban fontosnak tartotta Mészáros megmaradását a hadügyminisztérium élén, Kossuth maga foglalkozott az ügygel. A kettejük között lefolyt megbeszélésről nincsen pontos tudomásunk, de Mészáros — aki december közepéig, amíg át nem vette az északi sereg vezényletét, még kétszer mondott le — egyelőre maradt.⁶¹ Feltehetően garanciákat kapott Kossuthtól a visszásságok megszüntetésére, ezek sorában a két hivatal között az események fejlődése következtében kialakult ellentét felszámolására is.

Az ellentét gyökere abban rejlett, hogy a honvédség szervezése eredendően a Nemzetőrségi Haditanács hatásköre volt. Most, a minden 127 lakos után országosan kiállítandó 2—2 újonc hatósági toborzása (vagy sorshúzása), a belőlük szervezendő tucatnyi új honvédszászlóalj szervezése volt az egyik legfontosabb feladat — a Haditanács feladata. De a hadsereg: a déli tábor, vagy a volt drávai hadsereg irányítása sem volt a hadügyminisztérium kezében, mert azoknak mind vezéreivel, mind kormánybiztosaival a Honvédelmi Bizottmány, rendszerint maga Kossuth levelezett. A megoldást csak a két szerv: a *Haditanács* és a *hadügyminisztérium egyesítése* ígérhette. Ennek megtörténte egyébként is reális szükségletté vált, amint a hadsereg egységessé tétele a kívánt mértékben előrehaladt. Ennek érdekében éppen ezekben a napokban tette meg az első lépéseket mind a Honvédelmi Bizottmány, mind az országgyűlés azzal, hogy előírta az egész hadsereg számára „a magyar háromszín” felvételét.⁶²

Feltehetően a Kossuth és Mészáros között lezajlott megbeszélésen már szóba került a két szerv egyesítése. A jelek szerint azonban a végleges lökést Mészáros Lázárnak egy, a kinevezések visszásságaival foglalkozó, október 31-én kelt átírata váltotta ki. Erre reagálva, a Honvédelmi Bizottmány másnap a következőképpen induló levelet intézte a hadügyminiszterhez: „A honvédelmi bizottmány azon meggyőződésből indul ki, hogy miután azon tekintetek megszűntek, melyek a honvédseregnek külön igazgatását szükségessé tették; miután e külön igazgatása a rendes sorkatonaságnak és honvédseregnek hosszabban tartó szétválásában oly zavarokat idéz elő, melyeket megszüntetni hova előbb kívánatos.” Ezért — folytatódik a levél — a Honvédelmi Bizottmány kívánatosnak tartja a Nemzetőrségi Haditanácsnak a hadügyminisztériumba való beolvasztását és kéri a hadügyminisztert,

60 OHB 1848:1213. A levelet közli Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n. 95—97. o. Az eredeti lemondásnak, ill. az OHB válaszábanak — amire az október 17-i levél kelt — nincs nyoma.

61 Mészáros október 17-i levele mellett külön íven feljegyezve a következő áll: „Kossuth Lajos enök úr a dolgot magára vállalta.”

62 Az OHB október 12-én kelt határozatára l.: KLÖM XIII. k. 169. o.; az országgyűlés október 15-i határozatára l.: *Beér János—Cszmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés.* Budapest, 1954. 281—282. o. Az OHB ugyancsak október 12-én írta Eder vezérőrnagynak, a verbászi sereg vezérének, hogy „a tábori elhelyezésben a honvéd zászlóaljnak a sorkatonasággal vegyítve diszlocatassanak, miszerint a sereg különböző csapatai közt az egységes testvériség gyarapodjék.” KLÖM XIII. k. 174. o.

hogy „az iránti nézeteit és ennek miképen leendő gyors eszközlése iránti véleményét Nádosity ezredes úrral egyetértőleg beadni szíveskedjék.”⁶³ A Bizottmány nem várta meg a tervezet elkészültét, hanem sürgette, hogy a Haditanács haladéktalanul költözzék a hadügyminisztérium épületébe, ahol a főparancsnokság áthelyezése következtében ekkor megfelelő helyiségek szabadultak fel.⁶⁴ A Nemzetőrségi Haditanács november 3-i ülésén Nádosity azt közölte, hogy az átköltözés négy nap múlva fog megtörténni.⁶⁵ November 8-án Mészáros Lázár már aláírta a nyilvánosságnak szánt közleményt, amely szerint „az eddig Pesten működött országos nemzetőrségi hadi tanács” egész személyzetével „az ügykezelés könnyebbítése tekintetéből Budára, a hadügy minisztérium épületének azon részébe költözött át, melyet azelőtt a hadügy minisztérium foglalt el.”⁶⁶ Mészáros megállapíthatóan nem tartotta sürgősnek az összeolvadást, mert említett közleményében kijelentette, hogy „ezen egyesülést csak hadi mozgalmaink megszűntének idejére lehetvén halasztani”, így addig nem fog „a honvédsereg összes kormányzata” a hadügyminisztériumba beolvadni. Feltehetően ez a nyilatkozat késztette az ekkor betegen fekvő Kossuthot, hogy november 13-án levélben sürgesse a Honvédelmi Bizottmányt: „... a hadi munkálatok könnyítése és gyorsítása végett a hadi tanácsnak a hadügyi minisztériummal egyesítése mielőbb tetteleg is eszközlésbe vétessék.”⁶⁷ A késelemben nyilván nemcsak elvi, de személyi megfontolások is szerepet játszottak. Ilyen lehetett például Nádosity jövődő beosztásának kérdése, akit Kossuth hadügyi államtitkárnak akart, s amit Görgey is, Mészáros is, ellenzett.⁶⁸ Az sem maradhatott hatás nélkül, hogy Kossuth ezekben a napokban kísérletezett a kormányalakítással, amikor magának a hadügyminiszteri tárcának a betöltése is gondként merült fel.⁶⁹ A Haditanács ügye tehát lassú megoldást ígért. Hivatali helyiségeinek sorsa annál gyorsabban eldőlt: a

63 HM 1848:9215; OHB 1848:2061; KLÖM XIII. k. 325–326. o. A kinevezési problémákról szóló hadügyminiszteri levél: OHB 1848:2061; összefoglalása KLÖM XIII. k. 326. o. jegyzetében. (A kormánybiztosok kinevezési joga egyébként sok zavart okozott. Az OHB 1848. december 1-től szüntette meg végleg kinevezési jogukat; OHB 1848:4156.)

64 Elképzelhető, hogy a döntést azért hozták november 1-én nyilvánosságra, mert ekkorra már befejeződött a főhadparancsnokság régen hűződő elköltözése.

65 Az ONÖHT ülés jkve, 1848. november 3. 215. sz. Nádosity bejelentése szerint „a módja ezen átolvadásnak későbbi kidolgozás tárgya leendő.”

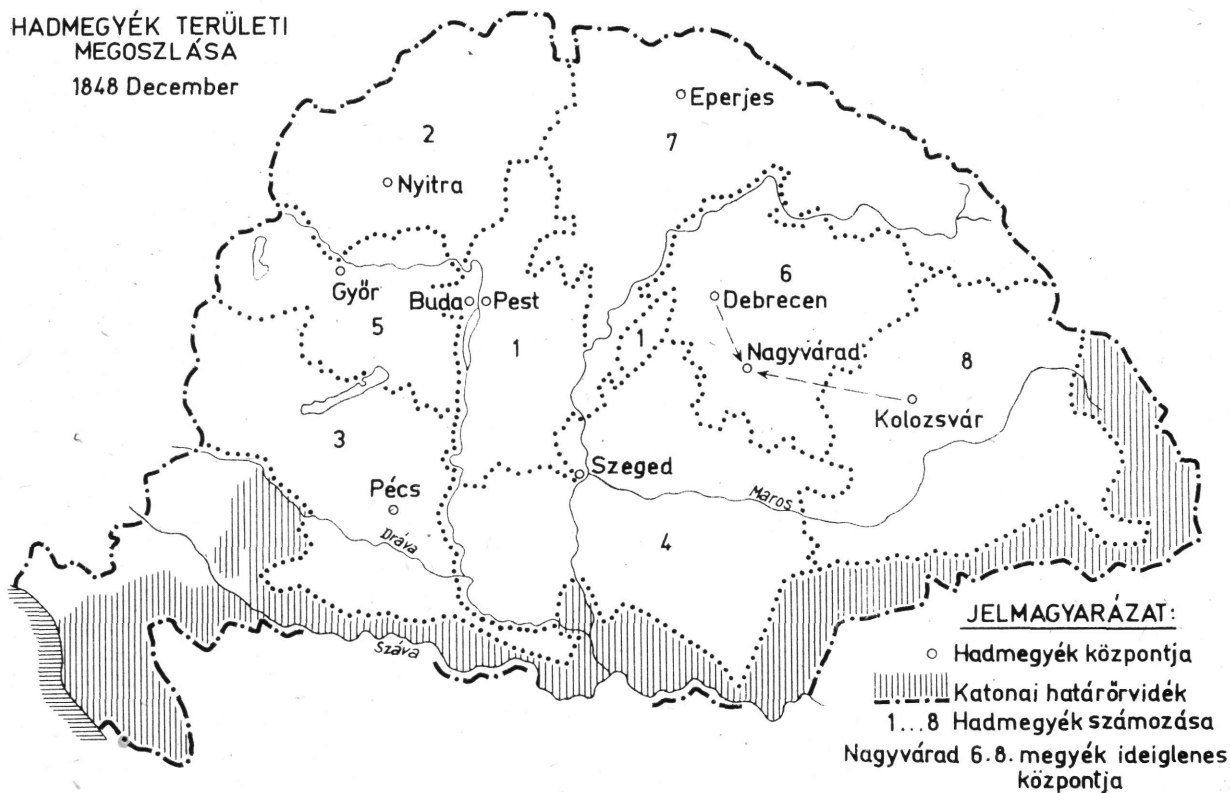
66 *Közlöny* 1848 november 10/153/737. Mészáros közleménye szerint az összeolvadást „csak a hadi mozgalmaink megszűntének idejére lehetvén halasztani” —, vagyis nem ígéri a honvédségi és sorezred-i igazgatás gyors egyesítését.

67 OHB 1848:2804; KLÖM XIII. k. 434. o. Nyári Pál, nyilván a kérdés bonyolultságának ismeretében, azt válaszolta másnap Kossuthnak, hogy az egyesítést ők már elrendelték, „mennyiben az még meg nem történt, intézkedjék iránta mielőbb Elnök úr.” OHB 1848:2905; KLÖM XIII. k. 435. o.

68 Nádosity esetleges államtitkári kinevezése feltehetőleg az OHB november 1-i ülésén merült fel. Ezt mutatja az OHB 1848:2061. sz. irat külzetén lévő feljegyzés: „Össze olvasztatik a hadi tanács a hadügyminisztériumhoz. *Nádosity* *statustitkárnak neveztesen ki* s minden katonai hatalom ezentúl akár sor, akár honvéd, egyenlő lévén, csupán a főhatalom, a hadügyminisztérium illeti.” A kurzívált részt utólag kihúzták a feljegyzésből. Görgey a jelek szerint tudomást szerzett a tervről, s november 9-én Kossuthnak szóló levelében elítélően nyilatkozott Nádosity tevékenységéről. Kossuth november 11-én kelt levelében megvédte ezt az elképzelést: KLÖM XIII. k. 402. o. Görgey november 14-én kelt válasza: *Steier*: i. m. 156. o. Csányi is elítélően nyilatkozott november 17-én Nádosityról; KLÖM XIII. k. 481. o. Mészáros Lázár megjegyzi, hogy Nádosityt a hadügyminiszter szeptemberi távollétében Bathhány tette a hadügyekben mindenessé. *Mészáros* emlékiratai I. k. 241. o.

69 Kossuth és Szemere 1848. november 19–26. közötti levélváltásából kiviláglik, hogy Mészárossal (novemberi újabb lemondási kísérlete miatt) mint hadügyminiszterrel csak féltételesen számoltak. Szemere javaslatai között egyébként felmerült mind Hrabovszky, mind Nádosity esetleges hadügyminiszteri kinevezése. (Szemere persze azt is javasolta, hogy Kossuth maga vegye kezébe a hadügyeket.) Mészárosról megjegyzte Szemere: „A katonaság szereti. Pedig nagy baj ő.” Minderre I.: KLÖM XIII. k. 504–511. o.

HADMEGYÉK TERÜLETI
MEGOSZLÁSA
1848 December

Honvédelmi Bizottmány november 18-án elrendelte, hogy ott a beteg honvédjoncok számára kórházat rendezzenek be.⁷⁰

A két szerv egy épületbe való költöztetésével egyidejűleg már történtek olyan intézkedések, amelyek a leendő egységet szolgálták. Ezek a lépések az új honvédszászlóalj alakulásának ellenőrzését, a szervezés meggyorsítását célozták. A *hadmegyék, más nevükön: a honvéd kerületi parancsnokságok* felállításáról szóló rendelkezések ezek, amelyeket a még 1848 nyarán szervezett „honvédsereg főparancsnoksága” munkájának hatékonyabbá tételére és egyben a Haditanács tehermentesítésére szerveztek.⁷¹ November 3-án Kiss Károly alezredes, a Haditanács politikai osztályának vezetője, Nádosy megbízásából tervezetet juttatott el a Honvédelmi Bizottmánynak.⁷² A bevezetés így indokolta az átszervezés szükségességét: „Hogy a honvéd zászlóaljnál, nem különben az állandó nemzetőrségnél is a szolgálat minél pontosabban kezeltessék, s kivált az alakulásban álló új honvéd zászlóalj minél előbb harcolható állapotba hozathassanak, célravezetőnek véli a nemzetőrségi tanács az országot 7 hadmegyére felosztani, s mindegyik hadmegyébe egy-egy hadfelügyelőt rendelni.” A hadügyminisztérium — amelynek a Honvédelmi Bizottmány a tervezet véleményezésre áttette — nyilván egyetértett, mert a hadmegyék készülő szervezéséről már a következő napon, november 5-én értesítette a seregvezéreket, valamint a vele még kapcsolatban levő főhadparancsnokságokat.⁷³ A tervezet azonban a nyilvánosságra kerülés előtt módosult valamit. Amikor azt néhány nap múlva Nádosy Sándor egy elnöki közleményben megjelentette, már nyolc főparancsnokság szervezéséről, továbbá az alakulandó „sorezredei tartalék osztályok” felügyeletéről is beszélt.⁷⁴ A közlemény szerint az 1. hadmegye Pest, a 2. Nyitra, a 3. Pécs, a 4. Szeged, az 5. Győr, a 6. Debrecen, a 7. Eperjes, a 8. Kolozsvár központtal fog megalakulni.⁷⁵ November 17-én Nádosy a sajtó útján értesítette a honvédség zászlóaljparancsnokait, hogy a hadmegyei honvéd főparancsnokságok hatásköre december 1-én kezdődik, amikortól minden olyan jelentést, amit eddig a Haditanácshoz intéztek, a

70 OHB 1848:3104; KLÖM XIII. k. 493. o. A kórház igazgatójának dr. Obonyai Jánost, Kossuth háziorvosát nevezték ki.

71 A honvédsereg főparancsnokságának létrejöttére l.: *Urbán: A nemzetőrség és honvédség szervezése* 312–313. o.

72 HM 1848:9331. Az irat külzetén levő feljegyzés szerint a javaslatot november 4-én az OHB áttette a hadügyminisztériumba.

73 HM 1848:9331. Az értesítést a budai, péterváradai és kolozsvári (!) főhadparancsnokság, valamint a pozsonyi és verbászi „mozgó hadtest parancsnoksága” kapta meg.

74 A *Közlöny* 1848. november 11–15-i (154–158) számaiban megismételve, Erdemes megemlíteni, hogy Nádosy egy korábbi közleménye a honvédzászlóalj felügyeletére szervezett öt kerületről beszélt, Pest, Arad, Kassa, Pécs és Kolozsvár központtal. *Közlöny* 1848 október 20/132/653. Batthyány eredetileg — a zászlóalji alakulólhelyek kijelölése előtt — szeptember 13-án kelt értesítésében a honvéd újoncokat négy gyülekezőhelyre: Pestre, Szegedre, Debrecenbe és Pécsre utasította; *Közlöny* 1848 szeptember 15/98/497. Mindez mutatja, hogy a kerületi szervezés gondolata még szeptemberre nyúlik vissza.

75 L.: a *Közlöny* idézett novemberi számaiban, ahol az egyes hadmegyékhez tartozó közigazgatási egységek (megyék, kerületek, székek) is fel vannak tüntetve. *Közl. Gelich: i. m. I. k. 340–341. o.* — Az eredeti tervezet 7 hadmegyéje „középponti, keleti, déli, nyugoti, komáromi, éjszaki és erdélyi” elnevezéseket kapott. A tervezetben a „nyugoti hadmegyéhez” sorolták még Szerém, Verőce és Pozsega megyéket. Az említett szlavón megyéket a 3. hadmegye területéhez sorolta és közölte, hogy a 8. hadmegye főparancsnoksága ideiglenesen Nagyváradon van, a *Közlöny* december 7–9-i (180–182) száma. A megyék és kerületek elosztása kapcsán december 8-án helyesbítette a lap, hogy a Jászkun-kerület nem a 6., hanem az 1. hadmegyéhez tartozik. Másnap pedig arról tudósított a *Közlöny*, hogy a 6. hadmegye főparancsnokságát — az erdélyi sereg szervezésének segítésére — Debrecenből szintén Nagyváradra helyezték. Utóbbira l. még HM 1848:10713.

hadmegyei főparancsnokságokhoz kell küldeniük.⁷⁶ November 21-én Nádosy már megküldte az ideiglenes utasítást a hadmegyék parancsnokainak.⁷⁷ Ebből nemcsak feladatukról és hatáskörükről értesültek részletesen a főhadparancsnokok, de azt is megérthették, hogy egyelőre „a pesti főparancsnok útján történnek a hivatalos közlekedések”.⁷⁸ Ami annyit jelent, hogy Pándy Soma alezredes, az 1. hadmegye kijelölt parancsnoka, változatlanul mint a honvédsereg ideiglenes főparancsnoka intézkedett.⁷⁹ December 2-án Kossuth úgy rendelkezett, hogy a honvédség kerületi főparancsnokai az újoncozás menetéről hetente küldjenek neki is jelentést.⁸⁰

Nádosy november 10-én kelt közleményének kitétele az „alakulandó sorozredi tartalék osztályok”-ról, az összekuszált helyzet egy új vetületét, a rendezés új elemét jelentette. A régi, magyarországi hadkiegészítésű sorozredék úgynevezett fő- és fiókhadfogadó parancsnokságai (Haupt-und Filial-Werb-Kommendanten) 1848 őszén nemcsak megmaradtak, hanem ugyanúgy lebonyolítói voltak az újoncok megvizsgálásának és „beavatásának”, mint annak idején az első tíz honvédszászlóalj önkénteseinél.⁸¹ Mivel az volt a vélemény, hogy ezek a hadfogadó parancsnokságok sok, fegyveres szolgálatra alkalmas embert kötnek le, Kossuth október 15-én utasítást adott azok megszüntetésére.⁸² Mészáros Lázár erről tájékoztatta ugyan a főhadparancsnokságokat, de Hrabovszky véleményére is hivatkozva, közvetítő megoldást javasolt. A többszöri levélváltás eredményeként azután a Honvédelmi Bizottmány október 30-án belegyezett a *főhadfogadó parancsnokságok* ideiglenes fenntartásába.⁸³ Időközben határozat született a magyarországi sorozredék tartalék kereteinek feltöltésére.⁸⁴ Logikus lett volna, hogy ezt az ezredek a régi módon: saját hadfogadó szerveik útján intézzék. Ugyanakkor világos volt, hogy a tartalékok honvédújoncokból kell kiállítani. A gyalogságnál nem látszott indokoltnak a régi forma fenntartása, mivel az újoncozást együtt lehetett intézni a *honvéd* gyalogszászlóalj szervezésével. A lovasságnál azonban, amelynek nem volt megfelelője a honvédség soraiban, szükség volt a hadkiegészítés régi szerveire és módszereire. Így a huszárezredek tartalék osztályait feltöltötték, de a sorozredság tartalék századainak kiállítását megszüntették, illetve a sorozreds zászlóaljakat a honvéd kerületi főhadparancsnokságok közvetlenül egészítették ki újoncokkal. Ugyanakkor az ezredek hadfogadói kerületek szerinti szervezete is megszűnt.⁸⁵

Mindez a régi katonai gépezet lassú lebontását jelentette. Annak a gépezetnek, amelyet legmagasabb szinten a főhadparancsnokságok képviseltek.

76 L. a *Közlöny* 1848. november 18—20-i (161—163) számain.

77 ONÖHt 1848:8425. A hadmegyék parancsnokainak nevét l. a *Közlöny* 1848. november 11—15-i (154—158) számában; közli *Gelich*: i. m. I. k. 340—341. o. A 4. hadmegye új parancsnokának kinevezésére l. a *Közlöny* 1848 november 29/172 számát.

78 L.: „Előleges utasítás az országban felállítandó, vagyis inkább felállított 8 honvédi főparancsnokok számára.” Litografált példányok, dátum és aláírás nélkül; 4 p. HM 1848:9331, 9904.

79 Pándy Soma kinevezésére l.: *Közlöny* 1848 szeptember 24/107/547.

80 KLÖM XIII. k. 623. o.

81 *Urbán*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 236—252, 395. o.

82 OHB 1848:1097; KLÖM XIII. k. 205. o.

83 OHB 1848—1477, 1875, 1926. Értesítés a sajtóban: *Közlöny* 1848 november 7/150/726.

84 OHB 1848:2300; KLÖM XIII. k. 362. o.

85 OHB 1848:3340; KLÖM XIII. k. 520. o.; *Közlöny* 1848 november 27/170/805. L. még KLÖM XIII. k. 587. o. Az ezredek eredeti hadfogadó körzeteire l. *Közlöny* 1848 november 17/160/765.

Bár a budai, a péterváradai és a Puchner ellenszegülését követően ideiglenesen szervezett nagyváradi főhadparancsnokságok lojálisak voltak, a szervezet, amit képviseltek, kétségtelenül idegen test volt, amelyet már elvi okokból sem lehetett a független magyar hadügyi igazgatás részének tekinteni, abba beépíteni.⁸⁶ Az egységes hadügyi irányítás tehát magától értetődővé tette a *főhadparancsnokságok megszüntetését*. Érdekes módon erről Kossuth csak akkor rendelkezett, amikor Görgey egy november 15-én kelt levelében elítélően nyilatkozott a „Hohes Generalkommando” tevékenységéről.⁸⁷ Kossuth november 17-én a hadügyminisztériumhoz intézett levelében szóvá tette a Görgey által említett egy és más visszasságokat és feltette a kérdést: „... nem találja-e a Hadügyministerium, hogy a Generalcommandok nem csak teljes feleslegesek, de sőt a ministerium mellett zavart okozó ellentétben is állnak?”⁸⁸ A feleletet meg sem várva, Kossuth másnap közölte Görgeyvel: „A General Commando egy hét alatt megszűnik lenni.”⁸⁹ Ugyanaznap, vagyis november 18-án kelt Mészáros hadügyminiszter válasza, aki „bizalmasan és őszintén” kijelentette a főhadparancsnokságokról, hogy „mindaddig, amíg a hadügyministerium minden osztályzata kellően rendezve nem leend, azokat anélkül, hogy rendkívüli zavar ne történjék, nem csak nem lehet, sőt nem is tanácsos megszüntetni.”⁹⁰ Mészáros véleménye természetesen nem zárta ki a General-Kommando felszámolását, csak a hadügyminisztérium teljes rendezésétől tette azt függővé, „ami pedig még hosszabb időt igényel”. Kossuth azonban nem értett egyet a halogatással. November 22-én kelt viszontválaszában mindenekelőtt Mészárost tette felelőssé azért, hogy „az illető osztályok még mindezeideig a hadügyministeriumnál alkotva s rendezve nincsenek”. Érvelésének lényege azonban az volt, hogy vagy szükséges munkát végeznek a főhadparancsnokság tisztviselői, vagy nem. Ha igen: akkor a hadügyminisztérium „közvetlen felügyelése s rendelete alatt” ezt folytatják. Ha nem: akkor „úgy sem használhatók.” Kossuth hangsúlyozta, hogy az ilyen, „idegen elemekből álló hatóság... a magyar hadügyek független vezényletét veszélyezteti”, mely független állást csak akkor lehet biztosítottnak tekinteni, amikor „minden, a nemzeti hadseregre vonatkozó rendeletek s intézkedések *egyenesen a* hadügyministerium által eszközöltetnek.”⁹¹ (Kiemelés az eredetiben.) Kossuth tehát lezártnak tekintette az ügyet azzal, hogy „a hivatalnokok osztas-

86 A budai főhadparancsnokság tevékenysége, akár 1848 márciusától, akár a jelen tanulmány szempontjából érdekes szeptemberi napoktól, nem eléggé ismert. Kétségtelen azonban az, hogy a Nemzetőrségi Haditanács és a főhadparancsnokság viszonyában is adódtak hasonló esetek, mint a hadügyminisztériummal; pl. KLÖM XIII. k. 430. o.

87 Steier: Görgey és Kossuth. i. m. 162. o.

88 KLÖM XIII. k. 470—471. o.

89 Uo. 481. o. (A General-Kommando nevét a kiadványok által közölt, nem következetes formában adjuk.)

90 OHB 1848:3938; KLÖM XIII. k. 471—473. o.

91 HM 1848:9836; KLÖM XIII. k. 527—529. o. Kossuth levele mellett található Mészáros Lázár november 23-án kelt válaszában fogalmazványa. Eszerint a budai és péterváradai főhadparancsnokok személyükben teljesen megbízhatóak, tevékenységük pedig olyan szűk térre korlátozódott, hogy gyakorlatilag máris a hadügyminisztérium kiegészítőinek tekinthetők. Egyébiránt — folytatja Mészáros — a főhadparancsnokság megszüntetése előtt kívánatos volna az ország stratégiaiilag fontos helyein „hadosztály vezényleteket” (Division-Commandos) alakítani arra alkalmas egyének vezetésével. Végül azzal érvel a levél, hogy a főhadparancsnokságnak a hadügyminisztériummal való egyesítése esetén új épület kellene (erre a Károlylaktanyát javasolja), mivel az eredményes katonai igazgatáshoz még számos új hivatal (hadi pénzek és javak igazgatósága, főszámvevői hivatal, főhadi pénztár, mérnöki főigazgatóság) szervezése szükséges.

sanak be a ministerium hasonnemű szakaiba". Egyetlen függő kérdést láttott: „az igen tisztességes hazája iránti hű szolgálataiért legnagyobb kímélettel érdemlő főhadparancsnok, Br. Hrabovszky altábornagy úr további alkalmazását, vagy hivatalától fölmentését”, — de ezt az idézett levélben magára vállalta. A valóságban azután Hrabovszky ügye hamarabb megoldódott, mintsem a főhadparancsnokság szervezeti különállása ténylegesen megszűnt. A Honvédelmi Bizottmány kezdeményezésére ugyanis Hrabovszky december 12-én, betegségére és 53 évi szolgálatára hivatkozva, kérte nyugdíjazását.⁹² Az újjászervezett, a Nemzetőrségi Haditanácsot és elvileg a főhadparancsnokságokat is magába olvasztó hadügyminisztérium azonban még december második felében is levelezett — igaz, többnyire jelentéktelen ügyekben — a budai főhadparancsnoksággal.⁹³ Ezt a kérdést véglegesen csak a főváros 1849 januárjában történt kiürítése oldotta meg.

Az egységes hadügyminisztérium létrehozása 1848 decemberében

Az egységes hadügyminisztérium érthetően a hadsereg egységének, az egység tudatos megteremtésének lehetett csak a következménye. Ez a folyamat a honvédszászlóaljok számának szaporodásával, a hadseregben belül a honvédség arányának a növekedésével, az egyre nagyobb számú honvédtiszt kinevezésével már szeptember végétől fokozatosan kibontakozott.⁹⁴ Októberben és novemberben egyre világosabbá vált, hogy a néhány hónapja még rendhagyó kivételnek számító honvédség alakulatai és hivatalai határozottan meg a hadsereg jellegét. Ezt elősegítették olyan, bár korlátozott számú esetek is, amikor soredredi alakulatokat honvédszászlóaljjákká szerveztek át.⁹⁵ A határozatra, amely leszögezi a hadsereg egységét, azonban csak november végén, tehát a Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium már folyamatban levő egyesítése idején került sor. November 27-én Kossuth fogalmazta azt a nyilatkozatot, amely kijelentette: „Hadseregeink minden osztálya letévén az esküt az alkotmányra, s felvén törvény értel-

⁹² Kossuth december 10-én Mészárosnak intézett levelében jelentette ki az OHB nevében, hogy „a budai főparancsnokság ezennel megszűnt”. OHB 1848:5136; KLÖM XIII. k. 698—699. o. Ugyanebben a levélben utasította Mészáros, hogy szólítsa fel nyilatkozatra Hrabovszkyt, „minő állást tart ő alkalmasnak s kíván személyére nézve a vezérlete alatt volt budai főhadparancsnok feloszlatásával?” Mészáros december 13-án terjesztette fel egyetértőleg Hrabovszky nyugdíjazási kérelmét; OHB 1848:5453. (Hrabovszky ekkor már egy hónapja beteget jelentett.)

⁹³ L. erre pl. a hadügyminisztériumba beosztott, korábban a soredredéknél szolgált tiszték fizetésével kapcsolatos ügyeket; HM bizt. 1848—73—280, 292, 297. — A péterváradai főhadparancsnokság 1849. januári áttelepítésére l. KLÖM XIV. k. (Sajtó alá rendezte *Barta István*) Budapest, 1953. 155. o.

⁹⁴ Az előléptetések már Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége végén, szeptember második felében is a honvédséghez történtek. Így léptették elő Nádosi Sándor, Pándy Soma és Csanády Pál nemzetőri őrnagyokat, a Nemzetőrségi Haditanács munkatársait honvéd alezredesekké. Így került október elején pl. Vetter Antal ezredes a honvédség állományába, így kapta meg október közepén Lahner őrnagy a honvéd alezredesi, majd Kiss Ernő és Majtényi István a honvéd tábornoki kinevezést.

⁹⁵ A székely határoni ezredék zászlóaljainak november második felében történt átszervezéséről van szó; HM 1848:9770, 9862; KLÖM XIII. k. 496—497. o. Az eset egyébként aggodalmat váltott ki a soredredékben, hogy ezt követően minden soredredi zászlóaljat honvédszászlóaljjá fognak átszervezni. Kossuth ezért december 13-án szükségesnek tartotta leszögezni: „nemcsak hogy a soredredék zászlóaljjákká fel nem oszlattatnak, sőt inkább az új honvéd zászlóaljak is ezredébe fognak egyesítettetni”. OHB 1848:5405; KLÖM XIII. k. 723. o. L. még erről Közlöny 1848 december 14/187/881—882. A soredredék zászlóaljait 1849 tavaszán szervezték át honvédszászlóaljjákká.

Az osztályok szerinti felépítés a következőképp alakult:

- I. *Elnöki osztály*, élén *Gombos László* ezredes, osztályigazgatóval. Feladatköréhez a fontosabb és bizalmas ügyek tartoztak, mint a Honvédelmi Bizottmánnyal és a minisztériumokkal, valamint a seregvezérekkel való kapcsolat, a tábornoki kinevezések és minden egyéb, a hadügyminiszter által intézett ügy.
- II. *Katonai osztály*, élén *Nádasy Sándor* ezredes, osztályigazgatóval. Részletesen megszabott feladatkörének fontosabb területe volt a hadsereg egész tisztikarának ügyeivel (kinevezés ezredesi rangig, kitüntetések, fegyelmi ügyek, szabadságolás, nyugdíjazás), valamint a hadsereg szellemével és kiképzésével való foglalkozás.
- III. *Táborkari osztály*, élén *Vetter Antal* vezérőrnagy, osztályigazgatóval. Feladata volt a katonai térképészet szervezésén, a védelem általános tervezésén, a hadmozdulatok elvi irányításán túl gondoskodni az anyagi és élőerők szállításáról, a hidak és utak hadműveleti célokra való alkalmasságáról, a katonai épületek és erődök építéséről és állagmegóvásáról. Ide tartozott oktatási szempontból a Ludoviceum is, valamint „az időszaki sajtó és a jelen litteratura, amennyiben azok a katonai politikába váganak”.
- IV. *Tüzérségi és fölfegyverzési osztály*, élén *Lahner György* ezredes, osztályigazgatóval. Feladatköréhez tartozott egyrészt az ágyúk, a lőpor és salétrom készítésének megszervezése, az ütegek felszerelése, a tüzérség kiképzése, várak és erődök fegyverrel és lőszerrel való felszerelése, másrészt a gyalogság és lovasság szűrő és vágó, valamint löfegyverekkel való ellátása.
- V. *Újoncozási és pótlovazási osztály*, élén *Répásy Mihály* vezérőrnagy, osztályigazgatóval. Hozzá tartoztak a hadmegyék főparancsnokai és minden, az újoncozással kapcsolatos ügy. Gondoskodott a lovasság és szerkesztet loellátásáról, felügyelt a hadsereg lóállományára és az állami ménesekre.
- VI. *Polgári-gazdászati osztály*, élén gróf *Török Bálint* osztályigazgatóval. Feladata alig bővült ahhoz viszonyítva, amit a Helytartótanáctól örökölt, vagyis a katonaság ellátásának és felszerelésének pénzügyei, a hadbiztosok munkájának és számadásának ellenőrzése, a hadsereg költségvetése és általában a hadsereg pénzügyei tartoztak hozzá.
- VII. *Igazságügyi osztály*, élén *Halzl János* alezredes főhadbíró, osztályigazgatóval. Legfontosabb feladata a katonai törvényszékek és a katonai igazságszolgáltatás szervezése és irányítása, katonai büntetőintézetek ellenőrzése, törvényjavaslatok előkészítése, kegyelmi ügyek, tisztii házassági engedélyek intézése volt.
- VIII. *Egészségügyi osztály*, élén *Stáhly Ignác* országos táborig főorvos, osztályigazgatóval. Feladata volt a katonai orvosi személyzetről, a hadsereg táborig kórházairól és általában a honvédsereg egészségügyi ellátásáról gondoskodni.

A hadügyminisztérium szervezetét ismertető nyomtatvány egyébként nemcsak a felsorolt nyolc osztály szervezéséről tudósított. Az igazságügyi

osztály ismertetése után áll a megjegyzés: „A hadügyministeriumhoz tartozik továbbá:

- a) *Magyar királyi legfőbb katonai törvényszék,*
- b) *Magyar királyi feltörvényszék,*
- c) *Magyar királyi letétményi igazgatóság.”*

A előbbiekről azt jegyzi meg az említett nyomtatvány, hogy „most vannak alakulóban”. Az iratok és a sajtó alapján megállapítható, hogy december elejére az említett törvényszékek megalakítása kelően előrehaladt. November 25-i dátummal jelent meg Mészáros Lázárnak az a rendelete, amely bejelenti a „királyi legfelsőbb katonai törvényszék”, továbbá a „királyi katonai feltörvényszék”, valamint egy „letétményi igazgatóság” szervezését.¹⁰¹ A hadügyminisztérium átszervezéséről a Közlönyben megjelent tudósítás pedig közölte, hogy a legfelsőbb katonai törvényszék elnöke *Halzl János* alvezédes, a katonai feltörvényszéké pedig *Nedelkovich Euthym* őrnagy, „kardbíró”.¹⁰²

A hadügyminisztérium átszervezéséről szóló nyomtatvány az egészségügyi osztály után megemlíti, hogy szükséges még a „*Főszámvevői és számadásvizsgálati hivatal*”, amelynek főnöke *Erdős Ferenc* őrnagy. De ehhez mindjárt hozzát teszi: „Most lévén alakulóban ezen hivatal, a személyzet még nincs meghatározva”. Ennek a főszámvevői hivatalnak az előkészületei húzódtak a legtovább. Ez részben érthető is, hiszen gondos munkával kellett előkészíteni egy új rendszerre való áttérést, anélkül, hogy az akár fennakadást, akár anyagi károkat okozott volna. Erdős őrnagy előrelátása: „Terv egy önálló katonai fő számvevő hivatal felállítása iránt” csak december 17-ére készült el, és további kilenc napra volt szükség, hogy azt a biztossági (polgári-gazdasági) osztály véleményezze. Mivel gróf Török a tervezetet és a véleményt csak december 28-án továbbította a hadügyminisztériumhoz,¹⁰³ a főszámvevőség megszervezésére már csak Debrecenben, új és szűkebb viszonyok között került sor.

A hadügyminisztérium átszervezésével együtt felállított hivatalok sorában meg kell még említenünk a „*Tábori lelkészi igazgatóság*” megszervezését, élén *Czigler Ignác* apát, táborigazgatóval.¹⁰⁴ Eredetileg egy Bécstől független táborigazgatói hivatal felállításáról volt szó, amelynek előzményei még 1848 nyarára nyúlnak vissza.¹⁰⁵ Czigler tervezete a táborigazgatói igazgatóság felállításáról csak december 5-én készült el és került Mészáros elé.¹⁰⁶ Bár a tervezettel kapcsolatban gróf Török december 9-én igen határozottan kifejtette aggályait és ellenezte annak életbe léptetését, december 10-én Mé-

101 *Közlöny* 1848 november 27/170/806.

102 *Közlöny* 1848 december 5—8/177—181. Halzl és Nedelkovich kinevezését már korábban is közölte a sajtó: *Közlöny* 1848 november 28/171/809. Az említett törvényszékekhez — december 15-i hatállyal — nevezték ki a bírákat; Deréky István, Zseltvay Mihály, Lihan Szilárd, Ori Béla és Haulik Lajos kinevezésére l.: HM bizt. 1848—73—249.

103 A tervezetet és a véleményt, valamint gr. Török levelét l.: HM bizt. 1848—73—336. A főszámvevő hivatal alakításáról Mészáros már október 18-án említést tett Kossuthnak; KLÖM XIII. k. 473. o. Erdős Ferenc, a hivatal kijelölt vezetője, eredetileg a Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályát vezette.

104 A nyomtatott tervezetre csak utólag vezették rá a táborigazgatói igazgatóság megszervezéséről szóló részeket. A *Közlöny* tájékoztatójában azonban már szerepel ez a szerv is.

105 KLÖM XIII. k. 652—653. o.

106 HM bizt. 1848—73—270.

száros kinevezte mind Cziglert, mind annak titkárát.¹⁰⁷ Miként a katonai igazságszolgáltatás az önálló magyar katonai felsőbíróóságok megszervezésével vált függetlenné a bécsi legfelső katonai törvényszéktől (Allgemeines Militär-Appellationsgericht), a tábori lelkészi szolgálat is csak a tábori lelkész igazgatóságának létrehozásával szakadt el formálisan is a bécsi hadipüspöki hivataltól (General Feldvicariat).

Az önvédelmi harc követelményeihez alakított hadügyminisztérium szervezetében nem kívántak helyet biztosítani a nemzetőrség ügyeinek. Ezt tükrözi Nádósy már említett, a Honvédelmi Bizottmányhoz december 2-án eljuttatott tervezete a „nemzetőrseregi osztály” felállításáról.¹⁰⁸ Nádósy beadványa szerint: „Az eddigi ideiglenes nemzetőrségi haditanács — kivéve a nemzetőrseregi ügyet — a hadi minisztériummal egybe kapcsolatván, a nemzetőrseregi osztály egészen elkülönítetett.” Nádósy az osztály főnökének Kiss Károly alezredest ajánlotta, aki „ezen ügyet már a nemzetőrség felállításától fogva kezeli.” A tervezet egyidejűleg javaslatot tett az osztály személyi állományára is: egy titkár, egy fogalmazó, egy számvevő, egy jegyző, két írnok és két szolga kinevezését tartotta szükségesnek. A beadvány további javaslatot, vagy tájékoztatást nem tartalmaz. Befejezésül Nádósy sürgeti a Honvédelmi Bizottmányt, hogy intézkedjék, mert az említett osztálynak sem személyzete, sem fizetése, sem helye nincsen.¹⁰⁹

A nemzetőrseregi osztály helyzetét, vagy feladatait illetően nem volt sokkal bőbeszédűbb a hadügyminisztérium átszervezéséről szóló nyomtatvány sem. „Az eddigi nemzetőrségi tanács ügyeivel ideiglenesen alezredest Kiss Károly bízatik meg (a belügyminisztériumban).” Ez az egyetlen mondat, amely a volt Nemzetőrségi Haditanács másik, a körülmények alakulása következtében másodrendűvé vált feladatáról szól. A fogalmazás homályossága ellenére is világos, hogy ez a nemzetőrségre vonatkozik, amelynek ügyei tehát — Szemere régi törekvéseinek megfelelően — átkerültek a belügyminisztérium hatáskörébe. Az átszervezésről sietve hozott döntés, az idő rövidege természetesen a részletek kidolgozását nem tette lehetővé. A Haditanács feladatkörének megosztása ugyanis megkívánta a nemzetőrség és a honvédség kérdéseivel egyaránt foglalkozó irattár megosztását is. Amíg ezt nem lehetett megvalósítani, a nemzetőrségi osztálynak változatlanul a hadügyminisztérium épületében kellett maradnia. Erről az átmeneti megoldásról rövidesen a sajtóban megjelent közlemény adott tájékoztatást. „A nemzetőrséget illető bármi tárgyak törvényileg a belügyminisztériumhoz tartozván, addig míg ez által az ide vonatkozó iratok az *elosztatott haditanács* irattárából át nem vétetnek, s a tettegi intézkedést felette át nem veendi, Kiss Károly alezredest úr által a hadügyministeri épületben, de ezen ministeriumtól teljes függetlenségben tárgyalatnak, s ugyanezért minden *nemzetőrséget* érdeklő hivatalos jelentések, vagy kérelmek egyenesen a tisztelt alezredest úrhoz intézendők.”¹¹⁰ (Kiemelés az eredetiben.) A nemzetőrségi osztály azonban hosszú ideig nem került át a belügyminisz-

107 Gr. Török véleményét és a kinevező okiratok fogalmazványát l.: HM bizt. 1848—73—297.

108 ONöHt 1848:9594.

109 Az irat külzetén levő feljegyzés szerint az OHB az ügyet a belügyminisztériumhoz kívánta áttenni. Az, hogy az elküldött tiszttázat visszakerült a Haditanács iratai közé, mutatja, hogy az ezzel kapcsolatos intézkedéseket egyelőre felfüggesztették.

110 *Közlöny* 1848 december 13, 15/186, 188.

tériumhoz. Ennek feltehetően nem annyira a közös irattár, mint inkább a katonai események, elsősorban a főváros kiürítése volt az oka. Így csak a Szemere-kormány megalakulása után, 1849. május 10-én kelt az új miniszterelnök — és belügyminiszter — utasítása, amely ismét kimondta, hogy a nemzetőrség a belügyminisztériumhoz tartozik.¹¹¹ Ezt követően a kormány Debrecenből rövidesen visszaköltözött a fővárosba, majd a katonai helyzet romlása következtében ismét menekülnie kellett. Bár a részletek nem ismertek, ilyen körülmények között feltételezhető, hogy ez a szervezeti kérdés változatlanul alárendelt szerepet játszott és érdemben nem is változott meg...

Visszatérve a hadügyminisztérium szervezetéhez, meg kell állapítanunk, hogy nem csak az elvi döntés született meg lassan — és ugyanakkor kapkodva. Mivel az átszervezés bejelentése egybeesett a trónváltással, az ennek nyomán a hadseregben támadt bizonytalanság maga is késleltető tényező volt. A szervezeti változásokról szóló, december 2-án kelt nyomtatvány nem beszélt a hadügyminisztérium legfelsőbb vezetéséről. Mivel a tervezetet Mészáros Lázár írta alá, magától értetődőnek tűnik, hogy ő — minden korábbi fenntartása ellenére — vállalta az átszervezést, valamint az átszervezett hadügyminisztérium vezetését is. Az a december 7-én kelt rendszabály azonban, amely elrendelte, hogy az új katonatiszti oklevelekben „a király és a haza nevében” formulát el kell hagyni, valamint Kossuth december 10-i intézkedése a főhadparancsnokság megszüntetéséről, továbbá egyéb sérelmek okot adnak arra, hogy Mészáros Lázár december 11-én benyújtsa lemondását.¹¹² Bár szándékától rövidesen ismét elállt, sőt vállalta a „Schlick elleni táborozás fővezérletét” is, feltehetőleg ennek is szerepe volt abban, hogy az újonnan szervezett osztályokhoz a kinevezések esetenként késtek.¹¹³ Ez azt jelenti, hogy Mészáros Lázár december közepén bekövetkezett elutazásával nem tekinthetjük befejezettnek a hadügyminisztérium személyi állományának bővítését.¹¹⁴ Az ismert névsorok és a kinevező iratok ismeretében megállapíthatjuk, hogy 1848. december 20-án hadügyminisztérium elnöki osztályán, valamint az egységes iktató-, leíró- és kiadóhivatalban 38 fő, a többi hét osztályon pedig további 79 fő dolgozott, illetve nyert kinevezést.¹¹⁵

A hadügyminisztériumnak a feladatokhoz alkalmazott egységes szervezete, legalábbis fő vonalakban, 1848 december közepére kialakult. Egyidejűleg megteremtődött a *hadsereg egységének anyagi alapja* azzal, hogy 1849. január 1-i hatállyal új tiszti illetményrendszert vezettek be. Nádosy december

111 *Közlöny* 1849 május 13/104/382. A Haditanács szerepére és irattárának sorsára l.: még *Ember*: i. m. 91—93. o.

112 OHB 1848:5278. Az említett rendeletekre l.: KLÖM XIII. k. 676., 698—699. o.

113 Az újoncozási és pótlóvazási osztály főnöke december 9-én terjesztette elő javaslatát, amelyeket Mészáros csak elutazása előtt hagyott jóvá; HM bizt. 1848—73—280; *Közlöny* 1848 december 16/189/891—892.

114 Az egészségügyi osztály főnöke december 15-én nyújtotta be kinevezési javaslatát, amelyet már gr. Török látott el kézjeggyel; HM bizt. 1848—73—302; *Közlöny* 1848 december 19/192/904. L.: még gr. Török kinevezéseit saját osztályához; *Közlöny* 1848 december 17/190/896.

115 A december 20-i személyi állományt l. a *II. Melléklet*-en. Ennek — a lehetőség szerint korrigált és ellenőrzött — összeállítása kívánatos volt, mert ilyen egységes névsorral nem rendelkezőnk. Összeállításához elsősorban a HM biztossági osztály gyakran idézett 73. kút-főjét, továbbá a HM 1848:8159, 10 084. sz. iratait és a *Közlöny* 1848 decemberi számainak használtam.

18-án kelt, a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett előterjesztését Kossuth 21-én megerősítette, s az „Általános illetéki elvek” egy hadparancs kíséretében rövidesen a sajtóban is megjelentek.¹¹⁶ Ez a lépés azonban csak egyike volt az elvégzendő feladatoknak. Mészáros Lázár a hadsereg egységét illetően ugyanis elutazásáig nem adott ki semmiféle részletes rendelkezést, jóllehet azt Kossuth december 10-én is sürgette.¹¹⁷ A helyzet két hét múlva is változatlan volt, mert december 25-én Kossuth ez ügyben szemrehányást tett a hadügyminisztériumnak. Levele így teszi szóvá a hiányosságokat: „A honvédelmi bizottmány megkívánta volna, hogy a hadsereg egységének elve nemcsak amúgy általános elvben tétessék a hadügyministerium által közhírré, hanem alkalmazása dolgoztassák ki, mert annak kimondása, hogy... léptessék életbe, anélkül, hogy megmondassék, mikint léptetik életbe, csak zavart okoz...”¹¹⁸

Az elvben már egyesített hadsereg, a gyakorlatban is létező újjászervezett hadügyminisztérium — ezek az Országos Honvédelmi Bizottmány három hónapos erőfeszítésének eredményei a hadügyi igazgatás és irányítás területén. Az eredmények megszilárdításához, a részletek kidolgozásához azonban időre és némi nyugalomra lett volna szükség. Győr feladása, a móri ütközet elvesztése és ezt követően a főváros kiürítése érthetően befolyásolta a fejleményeket. Debrecenben az eredeti terv aztán kisebb személyi és szervezeti változásokkal valósult meg. Egyes osztályfőnökök (Nádósy, gróf Török, Halzl, Stáhl) visszamaradtak Pest-Budán, vagy rövidesen áttmentek az ellenséghez.¹¹⁹ Árulásuk kétségtelenül demoralizálóan hatott, de hiányuk nem jelentett komoly akadályt. A kormány új székhelyén így kisebb létszámmal, de megnövekedett számú önálló osztállyal és megbízhatónak ígérkező személyzettel kezdte meg munkáját a *független magyar hadügyminisztérium*.¹²⁰ Vezetése 1849 január közepétől az ismételt kudarc után a seregvezérlettől újból megváló Mészáros Lázár kezére került. Az a kérdés, hogy az újjászervezett hadügyminisztérium tevékenysége megfelelt-e a várakozásoknak, betöltötte-e a hadsereg „fő igazgatósági hatóságának” szerepét, további vizsgálatot érdemel. Ez azért lényeges, mivel Mészáros Lázár

116 OHB 1848:6047; *Közlöny* 1848 december 23, 25, 27/196, 198—199; *Gelich*: i. m. II. k. 60—67. o. Nádósy előterjesztése Kossuth november 10-én kelt rendeletének végrehajtása volt, amely kimondotta: „A honvédek s sorkatonaság között semmiféle különbség a járandóságra fenn nem állhat.” KLÖM XIII. k. 392. o.

117 Kossuth levele: KLÖM XIII. k. 700. o. Mészáros december 14-én jelentette be, hogy átveszi az északi tábor főparancsnokságát: HM bizt. 1848—73—327; *Közlöny* 1848 december 16/189/851. Mészáros elindulására: KLÖM XIII. k. 727. o. Az OHB közleménye szerint a hadügyminiszter december 18-án érkezett Miskolcra; *Közlöny* 1848 december 22/195/916.

118 HM 1848:12 638; OHB 1848:5337; KLÖM XIII. k. 884—885. o.

119 „A hivatalt újra kellett szervezni, mert sok egyén elmaradt” — írja Mészáros: Emlékiratai II. k. 28. o. Ezek között kétségtelenül a déli sereghez leküldött Nádósy lemondása volt a legzavaróbb. Nádósyról Kossuth később úgy nyilatkozott, hogy „borzasztóan csalódott” benne: KLÖM XIV. k. 523. o. Nádósy hivatalos kiküldetésekor Vetter vezérőrnagy vette át az elnöki ügyek intézését, így a kiürítéskor és a debreceni berendezkedés kezdetén ő volt a helyettes hadügyminiszter. Nádósy kiküldetésére és Vetter megbízatására l.: HM 1848:12 803. Vetter szerepére l.: még *Vetter Antal* emlékiratai. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 3030.

120 A hadügyminisztériumban ekkor már aktív szerepet játszó *Gelich* írja, hogy az 1848 decemberi szervezést nem lehetett tökéletesnek és véglegesnek tekinteni, „mert hiányzott hozzá a különféle teendőket rendszeres csoportokba és osztályokba osztása. Ez a nagy hiba, mely a szervezési tervbe becsúszott, annak Debrecenben történt keresztülvitelénél jótételett.” *Gelich*: i. m. II. k. 261. o. A hadügyminisztérium debreceni szervezetét l.: uo. II. k. 263—266. o.

május elején bekövetkezett végleges visszalépését követően utódai, a forradalom fiatal tábormokai már fontos politikai szerepet játszottak. Így a Függetlenségi Nyilatkozat után a hadügyminisztérium, pontosabban a hadügyminiszterek szerepe egybefonódik az 1849-es tavaszi—nyári nagy politikai fejleményekkel. A részletek hasznos felvilágosítással szolgálnának a Szemere-kormány tevékenységének egyik fontos oldaláról és — nem utolsósorban — megvilágítanák a mind a mai napig olyan nagy érdeklődést kiváltó Görgey-kérdés egyes vonatkozásait is.

I. Melléklet

A HADÜGYMINISZTÉRIUM SZEMÉLYZETE 1848 AUGUSZTUSÁBAN

MINISZTER

Mészáros Lázár vezérőrnagy

ALLAMTITKÁR

Melczer Andor ezredes

ELNÖKI IRODA

Korponay János százados, elnöki titkár
Csermelyi Lajos honvéd százados, segédtiszt (a déli táborban, Bechtold fővezér mellett)
Sebő Alajos főhadnagy, segédtiszt
Jeney József hadnagy, segédtiszt
Guthy Ország Lajos, honvéd hadnagy, segédtiszt
Balla Pál segédfogalmazó
Somogyi József írnok
Fekete Antal írnok
Vándory Gusztáv írnok
Papp Sándor írnok
Bérczváry Ferenc írnok
Vándory Gyula gyakornok
Vitéz Ignác iktató
Matolcsy József segédiktató
Némethy József kiadó
Imrik József segédkiadó

I. „KIRÁLYHÁGONTULI OSZTÁLY”

Gombos László alezredes, osztályfőnök
Tóth Félix írnok

II. „KATONA MOZDÍTÁSI ÉS ELHELYEZÉSI OSZTÁLY”

Klauzál József őrnagy, osztályfőnök
Czetz József főhadnagy, segédtiszt
Kaufmann Károly hadnagy, segédtiszt
Szöllősy Gáspár, segédfogalmazó
Tóth János, segédfogalmazó
Vallér Sándor írnok
Koncz Károly írnok

III. „FEGYVER FELÜGYELŐI OSZTÁLY”

Marziani György ezredes, osztályigazgató
Szabó Imre főhadnagy, segédtiszt
Torday Gyula segédfogalmazó
Lanczer Sándor írnok
Zimmermann Vilmos díjnok

IV. „HADÜGYÉSZI OSZTÁLY”

Halzl János őrnagy, törzskari ügyész és osztályfőnök
Jósa Ferenc segédfogalmazó

V. „KATONA NEVELÉSI OSZTÁLY”

Tanárky Antal százados, osztályfőnök
Pétery Antal írnok

VI. „ÚJSÁG OSZTÁLY”

Leitner Nándor százados, osztályigazgató
Poszert Ferenc írnok

VII. „POLGÁRI S BIZTOSSÁGI OSZTÁLY”

Török Bálint gr., osztályfőnök
Markovics József tanácsos
Pétery Mátyás tanácsos
Mannlicher Ferdinánd tanácsos
Hoitsy Ágoston osztálytitkár
Volnhoffer János irodaigazgató
Deréky Mihály, az irodaigazgató segéde
Gerebényi Vilmos fogalmazó
Madách Károly fogalmazó

Tóry Adolf fogalmazó
Hültl Fidél fogalmazó
Gyéry (Gerometa) Titusz segédfogalmazó
Dessevffy Ede segédfogalmazó
Hoffmann József irattári írnok
Bohn Ferenc irattári írnok
Krammer György irodai írnok
Kamóczy Ferenc irodai írnok
Hirt János irodai írnok
Tóthfalusy Miklós irodai írnok
Szixel János irodai írnok
Árky Donát irodai írnok
Kamóczy Endre díjnok
Pribék Károly díjnok
Vanitsek Ernő díjnok
Révay János díjnok

Ismeretlen beosztású tisztviselők:

Bagi Béla segédfogalmazó
Grabatsay Pál írnok
Huszár Elek gyakornok
Grabatsay Ignác gyakornok

II. Melléklet

A HADÜGYMINISZTERIUM SZEMÉLYZETE 1848 DECEMBER KÖZEPÉN

MINISZTER

Mészáros Lázár vezérőrnagy

I. ELNÖKI OSZTÁLY

Gombos László ezredes, osztályigazgató
Korponay János őrnagy, elnöki titkár
Tóth Bódog elnöki fogalmazó
Lukáts János hadnagy, elnöki fogalmazó
Adamovits Dániel tiszteletbeli elnöki fogalmazó

II. KATONAI OSZTÁLY

Nádasy Sándor ezredes, osztályigazgató
Balás Konrád alezredes, szakfőnök

Mártonffy Zsigmond százados
Guthy (Ország) Lajos főhadnagy
Balla Pál fogalmazó
Ferenczy János fogalmazó
Menyhárt Antal alezredes, szakfőnök
Pászthory Károly százados, titkár
Lakatos Benedek segédszázados
Okolicsányi József százados, segédtsiszt
Doll Bálint százados, segédtsiszt
Királyi Pál hadnagy
Udvarhelyi Károly fogalmazó
Bagi Emil segédfogalmazó

III. TABORKARI OSZTÁLY

Vetter Antal vezérőrnagy, osztályigazgató (a kinevezés pillanatában a bánati mozgó sereg vezére)
Csermelyi Lajos tábornoki százados, az osztály ideiglenes vezetője
Németh Adolf százados
Fésüs Mihály hadnagy
Tóth János iktató és kiadó
Fekete Antal segédfogalmazó
Vallér Sándor ideiglenes segédfogalmazó
Orosdy Ottó rajzoló
Frömberg Károly rajzoló
Tanárky Antal őrnagy, „a k. tudományos karok szakának ideiglenes főnöke”

IV. TŰZÉRSÉGI ÉS FÖLFEGYVERZÉSI OSZTÁLY

Lahner György ezredes, osztályigazgató (és fölfegyverzési szakfőnök)
Kaufmann Károly őrnagy, tüzérségi szakfőnök
Blaskó Antal százados
Kozma Ferenc hadnagy
Koncz Károly h. iktató
Benedek Ignác fordító
Schnierer Ignác írnok
Auguszt István írnok
Suhajda Sándor tűzmester, rajzoló
Szathmáry Király Barnabás százados, a fölfegyverkezési szak segéde (a ki-nevezés pillanatában Miskolcon, az északi seregnél)
Torday Gyula fogalmazó
Kárffy Títusz segédfogalmazó
Rókásy Miklós írnok
Zimmermann Vilmos írnok

V. ÚJONCOZÁSI ÉS PÓTLOVAZÁSI OSZTÁLY

Répásy Mihály vezérőrnagy, osztályigazgató
Péterffy Gyula őrnagy, az újoncozás szakfőnöke
Berényi Antal hadnagy, a szakfőnök segéde
Duchon Adolf fogalmazó
Végh Antal segédfogalmazó
Rózsafy Antal írnök
Szathmáry Mihály őrnagy, a pótlóvazási szak főnöke
Jenik Móríc százados, a szakfőnök segéde
Poszert Ferenc fogalmazó
Mácsik Lajos segédfogalmazó
Huszár Ágoston segédfogalmazó

VI. POLGÁRI — GAZDÁSZATI OSZTÁLY

Török Bálint gr., osztályigazgató
Markovics József tanácsos
Hoitsy Ágoston titkár
Gerebényi Vilmos fogalmazó
Madách Károly fogalmazó
Gyéry Titusz segédfogalmazó
Dessevffy Ede segédfogalmazó
Mannlicher Ferdinánd tanácsos, élelmezési szakfőnök
Tóry Adolf fogalmazó
Hüttl Fidélfogalmazó
Pétery Mátyás tanácsos, gazdasági szakfőnök
Horváth Károly titkár
Eötvös József fogalmazó
Gschray József fogalmazó
Hőbert Béla segédfogalmazó
Bagi Béla segédfogalmazó
Tóry Gusztáv segédfogalmazó
Deréky István segédfogalmazó
Szehéts Ernő segédfogalmazó
Patachich József segédfogalmazó
Benczik Pál segédfogalmazó

VII. IGAZSÁGÜGYI OSZTÁLY

Halzl János alezredes, „tábornok-hadbíró”, osztályigazgató
Jósa Ferenc fogalmazó
Fürich Tivadar segédfogalmazó

VIII. EGÉSZSÉGÜGYI OSZTÁLY

Stáhly Ignác, országos tábori főorvos, osztályigazgató
Tormay Károly őrnagy, egészségügyi tanácsos
Töltényi János, tábori főorvos, titkár
Huszty Pál fogalmazó
Vanitsek Ernő segédfogalmazó
Lászy József iktató

KÖZPONTI IRODA

(Egységes iktató-, leíró-, kiadó- és lajstromozó hivatal, valamint az irattár)

Zelenák János, az ált. iktatóhivatal és leíróiroda igazgatója
Volnhoffer János, a kiadó- és lajstromozó hivatal, valamint az irattár igazgatója
Gyórfy István igazgatói segéd (Zelenák mellett)
Deréky Mihály igazgatói segéd (Volnhoffer mellett)
Vitéz Ignác iktató
Kiss Ferenc segédiktató
Imrik József lajstromozó
Kurbélyi József kiadó
Tausch János segédkiadó
Matolcsi József sorjegyző
Somogyi József segédfogalmazó és irodarendező
Hoffmann József írnok
Bohn Ferenc írnok
Krammer György írnok
Kamóczy Ferenc írnok
Hirt János írnok
Szixel János írnok
Tóthfalusy Miklós írnok
Árky Donát írnok
Grabatsay Pál írnok
Szvoboda József írnok
Huszár Elek írnok
Grabatsay Ignác írnok
Vándory Gyula írnok
Papp Sándor írnok
Szeghi József írnok
Török Pál írnok
Andrássy Ferdinánd írnok
Pétery Antal írnok
Pack János írnok
Enyedi József írnok
Prépost István írnok
Vándory Gusztáv írnok

ОРГАНИЗАЦИЯ ВЕНГЕРСКОГО МИНИСТЕРСТВА
ВОЕННЫХ ДЕЛ 1848 ГОДА*Резюме*

Из ведомств первого ответственного венгерского правительства 1848 года наиболее медленно продвигалась организация министерства военных дел. Это зависело не только от того, что министр военных дел Лазарь Месарош, находившийся во главе своего полка на северо-итальянском театре военных действий, мог возвратиться на родину лишь с опозданием на несколько недель. Главная причина запаздывания с организацией заключалась в том, что статья III закона 1848 года оставила в Венгрии практически без изменения австрийскую по своему происхождению и с центром управления в Вене имперскую военную организацию. Эта организация — с некоторыми оговорками — сотрудничала с венгерским министерством внутренних дел, но, по известным причинам не могла входить в расчет, когда в соответствии со статьей XXII закона 1848 года началась организация национальной гвардии, а затем и армии хонведов. Для решения этой задачи премьер-министр Лайош Баттьяни, который в соответствии с решением совета министров на высшем уровне руководил делами национальной гвардии (а затем армии хонведов), в конце апреля 1848 года сформировал Государственный Военный Совет Национальной Гвардии, имевший временный характер. Стало быть, этот орган функционировал параллельно с министерством военных дел. В то же время венгерское министерство военных дел в пополнении, оснащении и снабжении венгерских линейных полков, в урегулировании официальных дел, таких, как присвоение очередных офицерских званий, перевод офицерского состава, улаживание их личных дел (вступление в брак и т. д.) тесно сотрудничало со старой военной машиной.

Такую расчлененную на несколько частей военную организацию управления унаследовал в октябре 1848 года Государственный Комитет Обороны, который считал своей главной задачей увеличить количество батальонов хонведов и одновременно с этим создание единой армии. В соответствии со сложившейся практикой этой работой занимался Государственный Военный Совет Национальной Гвардии, в результате чего министерство военных дел, а главным образом находившееся в Буде Генеральное Командование совершенно было отодвинуто на задний план. Однако создание единой армии потребовало ликвидации этого тройственного расчленения и создания единого военного руководства. Это было осуществлено лишь к декабрю 1848 года, то-есть к началу наступления основных сил австрийской армии. К этому времени и временный Военный Совет Национальной Гвардии и Будайское Генеральное Командование, которое было сильно ограничено в своих действиях, слились с министерством военных дел. В статье показывается этот процесс, продолжавшийся с апреля по декабрь 1848 года, и иллюстрируется в первую очередь необработанными до сего времени документами министерств Венгрии 1848 года (главным образом министерства военных дел); также приводятся свидетельства печати того времени и документы Кошута, опубликованные в 1950 году.

Подраздел под названием «Деятельность организатора учреждения Лазаря Месароша» излагает меры, которые были предприняты Лайошем Баттьяни, исполняющим обязанности министра военных дел до конца мая 1848 года, а также распоряжения Лазаря Месароша, прибывшего в Венгрию с итальянского театра военных действий. Автор подчеркивает, что первым отделом находившегося в стадии формирования министерства военных дел стал бывший отдел комиссарната вместо упраздненного Штаттгальтерского совета (Departamentum Commissariatium). Его компетенция после вступления в силу новых законов перешла к министерству военных дел, а работа по снабжению армии не допускала отсрочки. По прибытию в Венгрию Лазарь Месарош первым делом открыл так называемое председательское бюро, а затем организовал отделы, которые занима-

лись размещением, набором войск, и военным воспитанием. В июле 1848 года было создано два новых отдела: один, ведающий вопросами вооруженных сил, дислоцировавшихся на территории Трансильванского Великого княжества (которые в соответствии с законами 1848 года было объединено унией с Венгрией), а другой отдел занимался военными юридическими вопросами. В то же время была организована в министерстве военных дел инспекция вооружения. В августе 1848 года венгерское министерство военных дел насчитывало уже восемь отделов с численным составом 67 человек. Среди офицеров, служивших здесь, тогда уже были и также лица, которых первоначально назначили в армию, а оттуда командировали на службу в министерство военных дел. (Автор статьи указывает, что текст закона первоначально говорил о министерстве обороны — точнее об отделе обороны министерства страны, но этот отдел с самого начала своего существования назывался министерством военных дел.)

В подразделе «Комитет обороны страны и проблемы работы по организации военного дела» рассматривается положение, сложившееся на октябрь 1848 года. В статье раскрывается, каким образом был оттеснен на задний план министр военных дел, который не пользовался популярностью и потерпел поражение в наступлении на сербский лагерь, находившийся при Сенттамаше (в Бачке). Председатель Государственного Комитета обороны страны Лайош Кошут отдавал детальные распоряжения также и по военным вопросам, но не через министерство военных дел, а в первую очередь через Государственный Военный Совет Национальной Гвардии (и его председателя полковника Шандора Надоши). По этой причине министр Лазарь Месарош в середине октября 1848 года подал в отставку, но после вмешательства Кошута отказался от ухода в отставку. Сложившееся положение можно было бы улучшить объединением министерства военных дел и Военного Совета Национальной Гвардии, что мотивировалось также и намерением создания единой армии. Первый шаг в этом направлении был сделан размещением обоих органов в одном здании (в бывшем здании будейского Генерального Командования!). Затем последовали распоряжения Кошута, которые подготовили роспуск будейского Генерального Командования, а также полное слияние министерства военных дел и Государственного Военного Совета Национальной Гвардии.

В третьем подразделе статьи под названием «Создание единого министерства военных дел в декабре 1848 года» рассматриваются проект, составленный к первым числам декабря 1848 года, и круг задач реорганизованных восьми отделов министерства военных дел, в соответствии с этим, а также учреждение прочих военных ведомств, обеспечивающих военную администрацию, функционирующую совершенно независимо от Вены. Одновременно выясняет автор вопрос о том, что хотя согласно новому организационному решению, дела национальной гвардии намеревались передать министерству внутренних дел, до мая 1849 года практически почти до формирования правительства Семере они оставались в компетенции министерства военных дел. В заключение автор статьи освещает вопрос о том, что предусмотренное объединение еще не могло осуществиться полностью, когда в начале января 1849 года венгерское правительство было вынуждено сдать Буду и Пешт. Реорганизованное затем министерство военных дел в Дебрецене как по своей структуре, так и по своему составу в определенной мере отличалось от того, что было предусмотрено создать в Буда решением в декабре 1848 года.

Статья дополняется именованным списком состава министерства военных дел Венгрии, опубликованным в конце августа 1848 года, а также после реорганизации в середине декабря этого же года; к статье предлагается схема территориального размещения восьми военных комитатов (по-другому: районных командований), созданных в целях облегчения и децентрализации военно-организационной работы Военного Совета Национальной Гвардии (и Главного командования армии).

ORGANISIERUNG DES UNGARISCHEN KRIEGSMINISTERIUMS VON 1848

Resümee

Von den Ämtern der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung von 1848 ging die Organisation des Kriegsministeriums am langsamsten vonstatten. Dies hatte seinen Grund nicht nur darin, daß der sich auf dem norditalienischen Kriegsschauplatz an der Spitze seines Regiments befindliche Kriegsminister Lázár Mészáros erst nach Wochen heimkehren konnte. Der wichtigste Grund der Verzögerung bestand darin, daß der Ges. Art. III/1848, die österreichische Reichs-Militärorganisation, die ihre Zentrale in Wien hatte, in Ungarn praktisch unverändert beließ. Diese hat zwar — mit einigem Vorbehalt — mit dem ungarischen Kriegsministerium kooperiert, konnte jedoch verständlicherweise nicht in Betracht kommen, als es auf Grund des Ges. Art. XXII/1848, zur Organisation der Nationalgarde und dann der Honvéd kam. Um diese Aufgabe zu erfüllen, hat Ministerpräsident Batthyány, der auf Beschluß des Ministerrates die Angelegenheiten der Nationalgarde (dann der Honvéd) auf höchster Ebene lenkte, Ende April 1848 — mit provisorischem Charakter — den Kriegsrat der Nationalgarde geschaffen. Dieses Organ war also parallel mit dem Kriegsministerium tätig. Zu gleicher Zeit hat das ungarische Kriegsministerium in Angelegenheiten der Ergänzung, Ausrüstung und Versorgung der ungarländischen Linienregimenter, der Beförderung, Versetzung, in Heirats- und sonstigen Angelegenheiten der Offiziere eng mit dem alten Heeresmechanismus zusammengearbeitet.

Diese zwei-, ja sogar dreigeteilte militärische Lenkungsorganisation hat im Oktober 1848 der Landesverteidigungsausschuß geerbt, der die Vermehrung der Honvédbataillone und gleichzeitig die Vereinheitlichung des Heeres als seine Hauptaufgabe betrachtete. Diese Arbeit versah — der herausgebildeten Praxis entsprechend — der Kriegsrat der Nationalgarde, so gerieten das Kriegesministerium, doch hauptsächlich das Ofner General-Kommando total in den Hintergrund. Die fortschreitende Vereinheitlichung des Heeres erheischte jedoch die Liquidierung dieser Dreiteilung und die Schaffung einheitlicher Führung der Militärangelegenheiten. Diese wurde erst im Dezember 1848, als das österreichische Hauptheer seinen Angriff begann, verwirklicht. Zu dieser Zeit wurden sowohl der als Provisorium gedachte Kriegsrat der Nationalgarde, wie das in seiner Tätigkeit stark beeinträchtigte Ofner General-Kommando ins Kriegsministerium eingeschmolzen. In der Studie wird dieser, von April bis Dezember 1848 währende Prozeß dargestellt, in erster Linie mit Benutzung der bisher unaufgearbeiteten Schriften des ungarischen Ministeriums von 1848 (hauptsächlich des Kriegsministeriums), sowie der zeitgenössischen Presse und der in den 1950er Jahren publizierten Kossuth-Schriften.

Im „Amtsorganisierende Tätigkeit von Lázár Mészáros“ betitelten Abschnitt werden die Verfügungen des bis Ende Mai den abwesenden Kriegsminister vertretenden Lajos Batthyány, dann des vom italienischen Kriegsschauplatz heimkehrenden Lázár Mészáros behandelt. Es wird betont, daß die erste Sektion des im Entstehen begriffenen Kriegsministeriums das gewesene Departamentum Commissariatium der Statthalterei wurde. Der Wirkungskreis desselben ist nach Inkrafttreten der neuen Gesetze auf das Kriegsministerium übergegangen, seine Aufgabe im Zusammenhang mit der Versorgung des Militärs duldete keinen Aufschub. Als Lázár Mészáros eingetroffen ist, organi-

sierte er zuerst die sogenannte Präsidialkanzlei, dann die sich mit den Fragen der Dislokation des Militärs, bzw. der Anwerbung und der militärischen Erziehung befassenden Sektionen. Im Juli wurden zwei neue Sektionen geschaffen: eine, die sich separat mit den Fragen der auf dem Gebiete des im Sinne der 1848er Gesetze mit Ungarn unierten Großfürstentums Siebenbürgen, dislozierten Formationen befaßte, und eine zweite, die sich mit den Problemen der Militärgerichtsbarkeit befaßte. Zu dieser Zeit wurde innerhalb des Kriegsministeriums aus das Waffeninspektorat organisiert. Im August hatte das ungarische Kriegsministerium bereits acht Sektionen, sein Personalstand betrug 67. Unter den im Kriegsministerium Dienst tuenden Offizieren befanden sich damals auch schon solche, die ursprüngliche zur Honvéd ernannt worden waren und dann ins Kriegsministerium eingeteilt wurden. (Die Studie verweist darauf, das der Textgesetz ursprünglich über Honvéd- [Landesverteidigungs-] Ministerium bzw. Landesverteidigungs- Sektion des Ministeriums sprach doch wurde vom ersten Augenblick an der Name Kriegsministerium gebraucht.)

Im Abschnitt „Probleme des Landesverteidigungsausschusses und Organisation des Militärs“ wird die sich bis Oktober 1848 herausgebildete Lage untersucht. Es wird dargestellt, wie der unpopuläre Kriegsminister, der beim Angriff auf das bei Szenttamás in der Batschka befindliche serbische Lager versagte, in der Hintergrund geriet. Der Vorsitzende des Landesverteidigungsausschusses, Lajos Kossuth, verfügte nämlich bis ins Detail gehend auch in militärischen Fragen, doch in erster Linie nicht durch das Kriegsministerium, sondern den Kriegsrat der Nationalgarde und dessen Vorsitzenden, Oberst Sándor Nádosy. Lázár Mészáros hat deshalb Mitte Oktober auch demissioniert, hat seine Demission aber nach begütigender Intervention Kossuths zurückgezogen. Als Lösung der sich herausgebildeten unhaltbaren Lage bot sich die Vereinigung des Kriegsministeriums und des Kriegsrats der Nationalgarde an, was auch durch das Bestreben zur Schaffung einer einheitlichen Honvédarmee motiviert war. Den ersten Schritt in dieser Richtung bildete die Unterbringung der beiden Organe in einem Gebäude. Dem folgten jene Verfügungen Kossuths, die die Auflösung des Ofner General-Kommandos, sowie die gänzliche Verschmelzung des Kriegsministeriums und des Kriegsrates der Nationalgarde vorbereiteten.

Der dritte Abschnitt, „Schaffung des einheitlichen Kriegsministeriums im Dezember 1848“ befaßt sich mit dem in den ersten Tagen des Monats Dezember fertiggestellten Entwurf und dem Aufgabenkreis der auf Grund desselben geschaffenen acht Sektionen des Kriegsministeriums, sowie mit der Aufstellung der sonstigen, von Wien völlig unabhängig tätigen Ämter zur Sicherung der Militäradministration. Zugleich wird die Frage bereinigt, daß im Sinne der neuen organisatorischen Lösung die Angelegenheiten der Nationalgarde zwar dem Ministerium des Innern übergeben werden sollten, doch sind diese bis Mai 1849, bis zur Konstitution des Kabinetts Szemere im Wirkungskreis des Kriegsministeriums verblieben. Schließlich wird darauf hingewiesen, daß die geplante Vereinheitlichung restlos noch gar nicht durchgeführt werden konnte, als Anfang Januar 1849 die ungarische Regierung gezwungen war Buda und Pest aufzugeben. Das in Debrecen neuorganisierte Kriegsministerium unterschied sich dann einigermaßen sowohl in seiner Organisation wie in seinem Personalstand von dem, wie es im Dezember 1848 in Ofen beschlossen wurde.

Ergänzt wird die Studie durch einen Anhang: Liste des Personalstands des ungarischen Kriegsministeriums im August 1848, sowie nach der Umorganisation Mitte Dezember 1848, dann eine Skizze der Dislokation der zur Erleichterung und Dezentralisierung der Arbeit des Kriegsrates der Nationalgarde (und des Oberkommandos der Honvéd) organisierten acht Militärkomitate (Honvéd-Ergänzungsbezirkskommandos).